

MOSLIMS

begrip

CHRISTENEN

Gedeeltelijke Herdruk i.v.m. Kerkendag 25 April 1998
Jaargang 23 no. 2, Maart 1997

*onver-
zoenlijk?*

begrip

BUREAUS VOOR ONTMOETING MET MOSLIMS

Katholieke Kerk in Nederland: Drs. L. van Oers, Cura Migratorum
Luybenstraat 17, 5211 BR Den Bosch. Tel. (+31) 073-6145159

Katholieke Kerk in België: S. Lambregs, pr.

Kastertstraat 19, B-3600 Genk, België. Tel. (+32) 089- 352 883

Ned. Herv. Kerk: Mevr. Josien Folbert, 'Kerk en Wereld'

Postbus 19, 3970 AA Driebergen Tel. (+31) 0343-512241

Gereformeerde Kerken in Nederland: Drs. C. van 't Leven, Dienstencentrum GKN

Postbus 203, 3830 AE Leusden. Tel. (+31) 033-4960360/4960329

REDACTIE:

M. van den Boom

J. Folbert (contacten NHK)

S. Lambregs (contacten RKK, België)

N. Landman

L. van Oers (contacten RKK, Nederland)

C. van 't Leven (contacten GKN)

G. Spielman

K. Steenbrink (eindredactie)

e-mail ksteenbrin@ggl.ruu.nl

Uitgever, redactie en administratie:

'Cura Migratorum'

Luybenstraat 17

5211 BR Den Bosch

Tel. (+31) 073-6145159

Fax. (+31) 073-6131175

Abonnementen:

f 25,- / 450 Bfrs per jaar (5 nummers)

Losse nummers: f 6,50 / 120 Bfrs

Giro 4300211 tnv Begrip/Cura Migratorum

België: Kredietbank 453-0258581-69

tnv Begrip, Kastertstraat 19, 3600 Genk

Abonnementen kunnen elk gewenst moment ingaan en worden automatisch verlengd, tenzij vier weken voor het begin van het nieuwe kalenderjaar opgezegd.

Advertentietarieven op aanvraag.

Voor het overnemen van artikelen is toestemming van de uitgever nodig.

Tekeningen: F. Kalb

ONVERZOENLIJK?

Als voorbereiding op de Europese Kerkenconferentie in Graz, 23-29 juni 1997 heeft het tijdschrift BEGRIP MOSLIMS-CHRISTENEN een thema-nummer uitgegeven over het onderwerp verzoening. De reden hiertoe was niet alleen, dat de relaties moslims-christenen op de agenda van deze voornamelijk 'interne' christelijke bijeenkomst stonden, maar ook dat verzoening in het moderne Europa een hol woord is, als er niets gebeurt in Bosnië, Servië en Kroatië, én als er niets gebeurt in de Haagse Schilderwijk!

Omdat er zoveel vraag was naar dit thema-nummer hebben wij de artikelen rondom het hoofdonderwerp voor de Kerkendag in Kampen, 25 april 1998, herdrukt.

Wat U hier aantreft is dus geen gewoon nummer van BEGRIP MOSLIMS-CHRISTENEN. Weggelaten zijn hier de actualiteitsrubrieken, zoals BOEKEN; MOSLIMS IN EUROPA en de informatieve serie CURSUSSEN EN ONTMOETINGEN.

INHOUDSOPGAVE GEDEELTELIJKE HERDRUK BEGRIP MAART 1997, JAARGANG 23 NO. 2

HET ISLAMITISCHE-CHRISTELIJKE LEERHUIS	
Verzoening in Perspectief (Sajida Abdus Sattar)	2
Tolerantie vanuit islamitisch perspectief (Naeeda Aurangzeb)	6
Hoe kunnen we ons verzoenen met het kwaad (Didier Pollefeyt)	11
Ik was een vreemdeling (Cees Bouma)	17
Verzoening of verlossing (Karel Steenbrink)	18
DOSSIER VERZOENING: KERKENCONFERENTIE IN GRAZ, JUNI 1997	
Plaatselijk werken aan verzoening: Via Graz naar Kampen (Berry van Oers)	22
Meer dan wederkerigheid: op weg naar verzoening (Werkdocument van de Islam-Commissie der Europese Kerken)	32
Dialogo met het oog op vrede. Het werk van de Islam-in-Europa-Commissie van de gezamenlijke kerken (Jan Slomp)	36
Moslims in Europa	--
Boeken	--
Cursussen en ontmoetingen	--

VERZOENING IN PERSPECTIEF

Sajidah Abdus Sattar

Zij (de broers) zeiden: 'Bij God, inderdaad heeft God jou de voorkeur gegeven boven ons en wij waren werkelijk fout.

Hij (Joesoef) zei: 'Geen verwijt is er vandaag tegen jullie. God zal jullie vergeven; Hij is de uiterst Barmhartige.'

(Koran, 12:91-92)

Het verhaal van Jozef of Joesoef zoals dat in de koran wordt verteld, loopt opmerkelijk parallel aan hetzelfde verhaal in de bijbel. Zijn lotgevallen worden in de koran uitgebreider en gedetailleerder verteld dan die van andere profeten. Naast Jozef zelf worden vele andere personen ten tonele gevoerd die in relatie staan tot Jozef. Koran en bijbel beschrijven beide de jaloezie en het verraad van Jozefs broers, hun erkenning fout te zijn geweest en de verzoening tussen de hoofdrolspelers. Tot slot stelt de koran dat deze vertelling deel uitmaakt van de mededelingen van het verborgene.

Mensen zijn sociale wezens en hebben elkaar nodig, maar onderlinge relaties verlopen zelden geheel vlekkeloos. Daarvoor zijn de individuele en collectieve belangen te divers en hebben personen te veel een eigen karakter. Volgens de koran had God de mensen veel gelijkvormiger kunnen maken, maar heeft voor diversiteit gekozen. De resulterende dynamiek is zichtbaar door de Schepper gewild.

O mensen, Wij (God) hebben jullie geschapen uit man en vrouw en jullie tot volkeren en stammen gemaakt, zodat jullie

elkaar zouden leren kennen (K.49:13).

De spanningsvelden die het gevolg zijn van de verschillen in sekse, huidskleur, etniciteit en persoonlijkheid vormen even zo vele uitdagingen om te leren en te harmoniseren. Wrijvingen maken daar onherroepelijk deel van uit. Het verhaal van Jozef biedt aanknopingspunten voor het doordenken van de psychologische, sociale en spirituele aspecten van conflict en verzoening.

Het sociale perspectief

De complexiteit van menselijke relaties kan worden beschouwd vanuit verschillende perspectieven. Voor de hand liggend, en daarom algemeen herkenbaar, is het geheel menselijke 'sociale' perspectief. Het gaat immers om mensen en hun waarneembare gedrag. Het zijn mensen die leven, communiceren, haten en beminnen, strijden en verzoenen. Alle vormen van psychologische en sociale interactie tussen personen en groepen die als 'gedrag' herkenbaar zijn, passen in dit perspectief. Inzicht in de processen en gevolgen van interactie geeft een zekere macht. Vandaar dat politieke, nationalistische of religieuze leiders door middel van het bestuderen,

begrijpen en controleren van menselijke gedragingen de processen van conflict en verzoening trachten te beïnvloeden. In het verhaal van Jozef heeft elke speler een eigen agenda; sommigen zijn uit op status en macht, anderen willen geld of seksuele bevrediging en weer anderen wensen persoonlijke erkenning en genegenheid. Jozef, die vanzelfsprekend ook menselijke gevoelens had, liet zich in zijn daden echter niet leiden door zijn ego, maar door zijn spirituele intuïtie. Zijn manier van omgaan met macht werd bepaald door rechtvaardigheid en barmhartigheid. Hetzelfde geldt voor alle profeten. Het behoorde tot de taak van ondermeer Jezus of Mohammed om niet alleen verlicht te zijn, maar dat ook uit te dragen. Het verschil tussen een profeet en bijvoorbeeld een dictator is niet het principe van beïnvloeding, maar doel en methode ervan. De eerstgenoemde wil mensen verzoenen en bevrijden en de laatstgenoemde wil hen knechten door het aanwakkeren van angst en haat. Het is een zaak van motivatie tegenover dwang, bewustwording tegenover manipulatie en verzoening tegenover polarisatie.

Juist daarom is het zo verontrustend dat godsdienstige groeperingen zich zo vaak schuldig hebben gemaakt aan machtsmisbruik en daarmee hun eigen godsdienst prostitueren. Het is niet moeilijk om voorbeelden hiervan te vinden in allerlei groeperingen, maar dat is nu niet aan de orde. Als moslim protesteer ik vooral tegen politiek opportunisme en haatzaaiërij in naam van de islam, de religie van vredige overgave aan God. Machtsmisbruik onder het vaandel van die godsdienst is dubbel erg, omdat het naast de directe schade ook het vertrouwen in de islam als zodanig ondermijnt. Zijn de

kleingeestige tirannen dan het *la ikraha fid-dien* (geen dwang in de godsdienst) van Gods woord vergeten? En hebben zij niet in de koran gelezen dat er vele gelijkwaardige profeten zijn en dientengevolge ook meerdere wegen die naar God leiden? Weten zij niet dat zelfs de profeet Mohammed er door God op werd gewezen dat hij slechts een boodschapper en waarschuwer was die mensen niet kon dwingen te geloven. Menen zij verder te mogen gaan dan Mohammed?

Met dit alles is niet gezegd dat moslims over het algemeen minder bekwaam zijn in verzoening dan anderen. Zowel in theorie als praktijk zou hen dat tekort doen. Het fundament van vrede in de islamitische leer heeft wel degelijk gehoor gevonden. In de koran worden moslims de 'gemeenschap van het midden' genoemd (K. 2:143), een positie die alleen kan worden behouden zolang zij zich distantiëren van partijdigheid en extremismen. Zelfs verdachtmaking van anderen is volgens een geaccepteerde hadith verboden en wordt gelijkgesteld aan een ernstige leugen. Het stichten van vrede tussen gelovigen (in K. 49:9-10 gaat het om de *moe'minoen*, dus gelovigen in het algemeen) is een opdracht vanuit de koran. Verzoening, en niet het veroorzaken van conflicten, wordt moslims voorgehouden. Wanneer hen onrecht is aangedaan, is het vragen van genoegdoening overeenkomstig het beginsel van rechtvaardigheid toegestaan, maar barmhartigheid is superieur. Volgens de islam is het nobeler om te vergeven dan te vergelden.

Wat jullie aan dingen gegeven is, behoort tot de genietingen van het aardse leven, maar wat van God komt is beter en duurzamer voor hen die geloven en vertrouwen op hun Heer;

*en die ernstige zonden en zedeloosheid vermijden en die, wanneer zij boos zijn, toch vergevingsgezind zijn;
en die gehoor geven aan hun Heer en het gebed verrichten;
wier beleid onderling beraad is en die bijdragen geven van het door Ons gegeven levensonderhoud;
en die weerstand bieden wanneer hen geweld wordt aangedaan.
De vergelding van een schade is (als de waarde van) een overeenkomstige schade. Maar wie kwijscheldt en tot verzoening komt, zal door God beloond worden; Hij houdt niet van degene die onrecht doen. Echter, degenen die weerstand bieden nadat hen onrecht is aangedaan, kan men niets verwijten. Slechts diegenen is iets te verwijten die onrecht doen en in deze wereld mensen wederrechtelijk kwaad doen. Voor hen is er een pijnlijke bestraffing. En wanneer iemand geduldig volhardt en vergevingsgezind is, dan is dat een kwestie van kracht. - (K.42:36-43)*

Het geestelijke perspectief

Een tweede perspectief is het spirituele, dat wellicht niet voor iedereen even herkenbaar is. Menselijke relaties hebben, behalve een sociale, ook een psychische en spirituele dimensie. Emoties zijn niet alleen verbonden met concrete relaties en waarneembare interactie, maar ook met de geest. Het is bijvoorbeeld mogelijk om verbondenheid, afkeer of genegenheid te voelen ten opzichte van iemand die niet lichamelijk aanwezig is, of wellicht is overleden. Heel wat mensen kunnen de geestelijke aanwezigheid ervaren van mensen die fysiek afwezig zijn. Dit is een belevingsaspect dat in vrijwel alle religies wordt benut om geestelijke concentratie,

motivatie en bewustwording te realiseren. Het zou het expertiseterrein van godsdiensten kunnen worden genoemd. De macht van deze kennis maakt het echter ook mogelijk conflicten over te dragen van het politieke naar het geestelijke terrein en omgekeerd. Voorbeelden hiervan uit de geschiedenis zijn de paranormale verschijnselen die worden geassocieerd met sterk overdreven devotie, geestelijke vervoering, martelaarschap en dergelijke in politiek gespannen tijden. Begin deze eeuw waren psychologen geneigd deze verschijnselen af te doen als neurose en (massa)hysterie. Later was de jungiaanse psychoanalyse bereid deze zaken serieus te bestuderen en kwam daarbij tot conclusies die vanuit kerkelijke optiek niet altijd welkom waren.

Hoe dan ook, conflict en verzoening kunnen niet werkelijk worden begrepen als de spirituele dimensie wordt genegeerd. Sociale en politieke processen van verzoening alleen zijn niet voldoende om ingesleten en vaak onbewuste gevoelens van wantrouwen uit te wissen. Angst, haat, banaliteit en egoïsme zijn zeker zo hardnekkig als de tegenpolen moed, genegenheid, piëteit en barmhartigheid. Religies van elke soort hebben onder andere tot doel mensen te wijzen op deze geestelijke dimensies en hen daarin op te voeren door middel van de ethische waarde en symboliek van hun eigen tradities. Beelden en vormen kunnen vanzelfsprekend verschillen; wat naastenliefde heet voor de een, is barmhartigheid voor de ander. Wat in de ene traditie wordt uitgedrukt als "in het huis van mijn Vader zijn vele woningen" is in een andere traditie: "zij zullen niet vrezén, noch zullen zij bedroefd zijn (k. 2:62)".

In hun hoedanigheid van methodiek voor spirituele ontwikkeling vertonen godsdiensten soms verrassende overeenkomsten. Dit uit zich bijvoorbeeld in opvallend gelijklopende uitspraken van mystici uit verschillende tradities. De innerlijke strijd waarvan zij gewag maken, was vaak intens en complex. Tussen twijfel en vastberadenheid, vrees en hoop, niet-weten en verlichting zijn zij hun weg gegaan. Het is blijkbaar eigen aan het karakter van grote mystici dat zij hun innerlijke conflicten niet ontwijken, maar elk aspect ervan aanpakken en vervolgens tot een spirituele verzoening komen. Mohammed sprak van de grote *djihaad*, Attaar vergeleek het met een tocht door vele valleien en Roemi vergeleek het met erwten die gekookt worden en zaad dat sterft om als plant te worden herboren. Het schrijnende verlangen naar God en de pijn die veroorzaakt wordt door de wrijving van het ego met de hoge eisen van het ideaal zijn zo ingrijpend, dat de oude tradities begeleiding door een ervaren gids nodig geachten. Wie uiteindelijk met zichzelf verzoend is, zal ook vrij zijn van externe conflicten. Moralisten spreken van zonde en deugd, maar de mysticus heeft alleen oog voor de goddelijke Geliefde.

Het existentiële perspectief

Een derde perspectief is het existentiële. In de geschiedenis van de islam was dit het onderwerp van de speculatieve filosofie en de mystieke filosofie. Het uitgangspunt is de werkelijkheid van het pure zijn en het onderscheid van de vele manifestaties ervan. Aan de hand van de *kalima sjahada* wordt God geïdentificeerd als het enige absolute zijn; al het andere is in verhouding relatief. Het credo van de moslims, "er is geen god dan God", kan

worden geparafraseerd als: er is geen werkelijkheid dan dé Werkelijkheid (*al Haqq*); er is geen macht dan dé Macht, geen goedheid dan dé Goedheid, en zo voort. Met andere woorden: alleen God is wezenlijk, absoluut en werkelijk; al het andere is niet in zichzelf wezenlijk en daarom slechts relatief. Waarheen we ons ook wenden en wat we ook onderzoeken, God is de ene en enige absolute realiteit. Bovendien wordt duidelijk dat, op grond van de eenheid van bestaan, alle verschijnselen met elkaar verbonden zijn. Geen enkel fenomeen staat op zichzelf of kan afzonderlijk betekenisvol zijn.

Mensen en hun relaties maken deel uit van de werkelijkheid van *al Haqq* en ontlenen hun betekenis daaraan. Hoewel de meeste mensen zich daar niet van bewust zijn, verlopen alle relaties en interacties tussen mensen via de werkelijkheid die God is. Elk conflict en elke verzoening verloopt via God. Verzoening met een medemens is een verzoening met God. Liefde en haat worden niet alleen 'doorgestuurd', maar ook weerkaatst naar de afzender. Het pacificeren van eigen innerlijke conflicten is ook een pacificatie met God. De enig mogelijke manier waarop mensen en hun innerlijke en onderlinge relaties 'echt' en duurzaam kunnen laten zijn, is door ze in de werkelijkheid van God te plaatsen. Wie in harmonie is met zijn medemens, is in harmonie met God. Wie in harmonie is met God, is in harmonie met zijn medemensen. Wie in harmonie is met God en mens, is tevens in harmonie met zichzelf.

"Vrede tot de komst van de dageraad."
(K. 97:5)

TOLERANTIE VANUIT ISLAMITISCH PERSPECTIEF

Naeeda Aurangzeb

“Vijftien miljoen mensen op een klein stukje aarde...”

U heeft deze intussen overbekende regels uit een reclame-spotje van de Postbank vast wel eens gehoord. Deze regels zijn heel erg populair. Misschien wel, omdat we allen, die leven op dit kleine stukje aarde, beseffen dat het inderdaad bijzonder is dat er mensen uit zoveel verschillende landen en werelddelen in dit kleine land wonen...

Omdat we met zoveel verschillende mensen in aanraking komen, worden we regelmatig geconfronteerd met andere normen, waarden en gewoontes. De Postbank hebben we gemeen, maar vaak blijft het ook daarbij.

Moslims die afkomstig zijn uit een islamitisch land, worden op dit kleine stukje aarde ook nog eens geconfronteerd met moslims die de islamitische gewoontes anders beleven dan zij zelf. Want zij ontmoeten moslims uit andere landen en die moslims hebben ook in hun islam-beleving hun eigen culturele normen en waarden.

De Postbank is er achter dat het niet langer mogelijk is te doen alsof Nederland alleen maar kaas en klompen is. Wij als moslims moeten beseffen dat de islamiet niet alleen tulband en zwaard is. Uiteraard willen wij als moslims ons zelf blijven, maar we zullen moeten beseffen en accepteren dat de ander ook is wie hij is.

Je kunt alleen eerbied en respect claimen als je die ook aan anderen geeft. Zo kun je zeggen “Ik sta op mijn recht, want ik vervul mijn plicht”. Je kunt geen rechten claimen zonder plichten te vervullen.

Echter, het accepteren van andersdenken-

den en andersgelovigen blijft soms moeilijk in de praktijk. De ander maakt ons onzeker met zijn manier van doen en denken. Zijn manier van denken en doen dwingt ons onbewust om te kijken naar ons zelf en na te denken over ons zelf. Hoe vaak staan we niet bij iemand in de keuken en kijken we naar de handelingen die zij verricht. “Hmmm, zo kan het dus ook”, denken we dan.

Een geheim uit andermans keuken ‘stelen’ vinden we niet zo erg, maar vol respect en nieuwsgierigheid naar andermans geloofs-beleving te kijken, vinden we vaak minder gemakkelijk. Geloof, religie heeft namelijk iets van ‘heiligheid’ in zich, het is het meest belangrijke en wezenlijke in ons leven. Immers, iedere gelovige gaat ervan uit dat haar/zijn religie de waarheid is. Hierdoor worden we soms kortzichtig en argwanend richting de ander. Het is nog moeilijker te behappen dat mensen van een en dezelfde religie andere meningen erop na houden. Hoe kan dat nou, we hebben toch maar één koran? Echter in die zelfde ene koran zijn ook aanwijzingen te vinden, over het omgaan met andersdenkenden en andersgelovigen.

Religieuze tolerantie

De moslimgemeenschap van vandaag de dag scoort in de media niet hoog op de ladder van ‘de meest vredelievende’ godsdiensten. Maar toch is de Islam in beginsel een tolerante godsdienst, deze tolerantie staat zelfs zwart op wit in de koran. Indien het gaat om gezonden boodschap-

pers, ziet de Islam het geloof in alle boodschappers zelfs als basis van het islamitische geloof; we kunnen dit lezen in sura 3 vers 84:

Zeg: Wij geloven in Allah en in hetgeen aan ons werd geopenbaard en hetgeen werd geopenbaard aan Abraham, Ismaël, Ishaq, Jaqub en hun afstammelingen, en wat door hun Onderhouder is geschonken aan Mozes en Jezus en alle andere profeten. Wij maken geen onderscheid tussen wie dan ook van hen. Voor Hem alleen zijn wij moslims.

Religieuze verscheidenheid wordt door de Islam gezien als iets natuurlijks, samenhangend met de vrije wil en dus de mogelijkheid van de mens om te kiezen. God had alle mensen het volgen van een waarheid als een natuurwet kunnen opleggen, maar heeft dat niet gedaan: *En indien Allah had gewild zou Hij u allen tot één volk hebben gemaakt, maar Hij wenst u op de proef te stellen met hetgeen Hij u heeft gegeven.*[5:48]

Indien uw Schepper had gewild, zouden allen die op aarde leven, allen hetzelfde geloof hebben gehad. Wilt u de enen dan dwingen gelovigen te worden? [10:99]

Deze verzen geven duidelijk aan dat in de Islam geenszins sprake is van een missiedrang. Iemand uitleg geven over de islam en over het juiste pad is niet verkeerd. Maar het mag niet leiden tot dwang of uitsluiting van de ander.

Er is geen dwang in religie. Het juiste pad is zeker van dwaling onderscheiden [2:256].

Uit bovenstaande verzen blijkt duidelijk dat Allah het zelf gewild heeft, dat er verschillende geloven zijn. Het moge dan

ook duidelijk zijn dat de koran niet aanmoedigt om het zwaard op te pakken om andersgelovigen te bestrijden.

En indien Allah sommige mensen niet door middel van anderen tegenhield, zouden ongetwijfeld kloosters, kerken, synagogen en moskeeën, waarin dikwijls de naam van Allah wordt herdacht, zijn afgebroken... [22:39-41]

Uit dit vers blijkt duidelijk dat het mogelijk is in kloosters, kerken, synagogen en moskeeën de naam van God te herdenken, dan hebben we het over een en dezelfde God. Dit vers zou bij niet-moslims de angst voor 'overname van kerken door moslims' moeten kunnen wegnemen. Sommige kerken worden niet meer gebruikt door christenen. Moslims hebben de mogelijkheid om deze kerken te kopen. Dit roept bij sommige christenen woede op, zij zien liever dat de kerken worden gesloopt dan aan moslims verkocht. Dat is vreemd als je bedenkt dat we als moslims precies hetzelfde doen in de moskee als christenen in de kerk en joden in de synagoge, namelijk het aanbidden van God. Het zou natuurlijk ook kunnen dat niet alle christenen zo ver zijn, dat ze beseffen dat hun God ook de onze is.

Voor moslims betekent dit vers, dat het heel erg belangrijk is dat zij respect tonen voor de gebeds-ruimte van anderen. Schelden op kerken en synagogen is eigenlijk geen goede islamitische houding.

In de Islam is het duidelijk dat er maar één God is, namelijk Allah. Die ene God is dan ook de Schepper van alles wat leeft. De niet-gelovige of andersgelovige is ook een schepsel van die ene God. Vanuit deze wetenschap is het de moslims

niet toegestaan de niet-gelovige of andersgelovige bij voorbaat te veroordelen als vijand of voorwerp van goddelijke verdopenis. Als moslims dienen wij ieder schepsel van Allah te waarderen. Hij heeft ieder schepsel geschapen met een bepaald doel en Hij houdt van al wat Hij heeft geschapen.

Een leerzaam voorbeeld hierbij is het verhaal van de koning, die in de tuinen van zijn paleis aan het wandelen was. Hij zag tussen de bomen van zijn tuinen een dier lopen. Het beest stonk en had allemaal stekels. Verbaasd vroeg de koning zich af: *Hoe kon Allah nou zo een ontzeten lelijk en stinkend dier scheppen!* Enkele dagen later wordt de koning ziek. Artsen uit alle streken van het land komen met medicijnen, maar het mag niet baten. Tot een oude kruidenarts de koning ziet en hem vertelt dat het enige medicijn voor zijn ziekte een dier is dat er zo en zo uitziet. De koning is verbaasd, want de beschrijving van de kruidenarts past bij het dier dat de koning een tijd geleden in zijn tuin gezien had. En dan beseft hij dat Allah hem op deze manier het antwoord heeft gegeven op de vraag: *waarom heeft Allah zo een stinkend dier geschapen?*

Als we kijken naar het principe: geef respect en je ontvangt respect, beseffen we dat het niet toegestaan is neerbuigend te spreken over de religie van andersdenkenden en hetgeen zij aanbidden. Ook de koran geeft dat aan: *En scheldt niet op degenen tot wie zij buiten Allah smeken, anders zullen zij uit wrok en onwetendheid Allah uitschelden...* [6:108]

Het is duidelijk dat we anderen moeten accepteren en respecteren, echter het relativeren van onze eigen religie en ons eigen superioriteitsgevoel kwijt raken

blijft moeilijk. Persoonlijk vind ik het vers: *Het hiernamaals is niet ingericht naar uw wensen, noch naar de wensen van de mensen van het boek. Wie kwaad doet zal ervoor gestraft worden en hij zal buiten Allah vriend noch helper vinden.* [4:123] een heel erg mooi vers. Dit vers geeft voor mij aan dat ik niet bij de 'finish' ben alleen omdat ik moslim ben. Ook ik zal als persoon mijn best moeten doen en niets geeft mij de garantie dat ik beter ben dan een andersgelovige.

Verschil van mening

Als ik kijk naar het journaal en voor de zoveelste keer word geconfronteerd met het onrecht dat er gebeurt op de wereld, denk ik wel eens "Waarom zijn we allemaal verschillend? Als er geen licht en donker was en als er geen verschillende religies waren, zou het goed zijn".

Het is makkelijker om iets buiten jezelf de schuld te geven, Allah heeft alles verschillend gemaakt en het lijkt logisch dat we het niet met elkaar kunnen vinden. Het vers *En indien Uw Schepper Zijn wil had opgelegd, had Hij zeker de mensheid tot één volk kunnen maken. Maar zelfs dan zouden ze niet ophouden (van mening) te verschillen* [11:18], opende mijn ogen.

Inderdaad: het klopt wat er in dit vers staat! Je hoeft maar een boek over de geschiedenis van het christendom open te slaan en je wordt duizelig van het aantal stromingen die er zijn binnen het christendom. De strijd in Ierland is ook zo'n voorbeeld, het zijn toch mensen die behoren tot één volk? En zo zijn er talloze voorbeelden over de hele wereld in iedere religie en ieder volk.

Het is ook niet verwonderlijk dat mensen van dezelfde religie er verschillende me-

ningen op na houden. De manier waarop iemands 'persoonlijke religie' wordt gevormd, is afhankelijk van veel dingen: zijn psychologische toestand, zijn achtergrond, zijn sympathieën of antipathieën en alle subtiele invloeden van zijn opvoeding en omgeving.

Afhankelijk van ons karakter worden we net iets meer aangetrokken door bijvoorbeeld het wettische, praktische, intellectuele, wetenschappelijke, mythische of gevoelsmatige in een religie. Shadid en van Koningsveld onderscheiden de volgende categorieën moslims:

Preciezen: hiertoe kunnen personen gerekend worden die de religieuze voorschriften tot in de details naleven. Zij beschouwen de Islam en in het bijzonder de specifieke richting waartoe zij behoren, als de enig juiste richtsnoer voor hun leven en zien de religie als het voornaamste bestanddeel van hun identiteit.

Rekkelijken: hiertoe behoren personen die wel de Islam als een religieus, sociaalpolitiek en ethisch stelsel accepteren en zich als moslims identificeren maar tegelijkertijd de voorschriften, primair uit nalatigheid, slechts ten dele op wisselende tijdstippen, of in het geheel niet, nakomen.

Liberalen: het verschil met de rekkelijken is dat het hier gaat om personen die een kritische houding hebben ten aanzien van de voorschriften en de socio-economische en ethische vraagstukken van deze religie. Het niet naleven van de voorschriften en het niet-benadrukken van hun religieuze identiteit is bij deze categorie niet alleen bewust, maar ook wisselend en contextueel bepaald.

Agnosten: hiertoe behoren personen die een atheïstische levenshouding hebben. Zij geloven niet in de goddelijke openbaring

van de Islam, verwerpen elke binding met deze religie als maatschappelijk systeem en identificeren zich tegelijkertijd niet meer als moslim.

Vaak schrikken we van het feit dat de moslims onderling ook sterk kunnen verschillen. Het doet pijn, want onbewust denken we dat het goed is als we allemaal hetzelfde doen en denken. Dan zijn we pas echte broeders en zusters..

De profeet Mohammed (vzmh) heeft echter gezegd dat verschil van mening een zegen voor de gemeenschap is. Het houdt groei, dynamiek in, terwijl er zonder verschillende meningen alleen stagnatie, stilstand zou zijn. De moslimgemeenschap was ook in de tijd van de profeet in beweging: er was discussie en verschil van opinie. Het advies van de profeet was: zoekt datgene wat jou inspireert tot het betere, laat datgene wat je niet begrijpt rusten en vermijdt wat je in verwarring brengt of op het verkeerde pad brengt.

Om elkaar te leren kennen en zo met elkaar verder te kunnen gaan, is het belangrijk om met elkaar in discussie te gaan. Immers, onbekend maakt onbemind. En zodoende kun je het onbekende niet aanvaarden. Tolerantie is gebaseerd op kennis van degenen die je probeert te tolereren. De koran zegt hierover het volgende: *Debateer/discussieer met andersdenkenden of andersgelovigen op de beste wijze...* [16:125; 29:46]

Net zoals in het gesprek met andersgelovigen geldt ook in het gesprek met moslims, die een andere mening hebben, dat je geconfronteerd wordt met je eigen tekortkomingen en onwetendheid. Hierdoor leer je jezelf beter kennen en kun je aan jezelf gaan werken.

Het durven stellen van vragen aan jezelf en aan anderen is goed voor je ontwikkeling. Als moslim moeten we niet angstig en argwanend zijn richting moslims die bezig zijn hun weg te zoeken. Die weg is misschien niet de weg die wij zouden kiezen, maar voor hen is dat de weg die op dit ogenblik, in deze omstandigheden de juiste is. Het belangrijkste is niet altijd hoe we er komen, maar dat we er komen, nog sterker, dat we er willen komen.

Laten we elkaar accepteren als moslims. Hoe we zijn, hoe we leven, waar we vandaan komen en welke nationaliteit we hebben, doet er niet toe: We zouden ons als moslims verbonden moeten voelen meet elkaar. Op het redactieadres van AL NISA ontvingen we het onderstaande verhaal van een moeder: "Ik had laatst een feest op de (islamitische) school van mijn zoontje (7 jaar). Toen ik thuis kwam vroeg hij hoeveel moeders er waren. Ik antwoordde, zoveel Turkse en zoveel Marokkaanse. Zijn reactie was, 'en dan jij als enigste moslim'. Ik wist niet wat ik moest zeggen, maar was daar wel trots op".

Ik vertel haar verhaal op deze plek, omdat we als volwassenen veel kunnen leren van het zuivere geloof van een kind. Voor hem is zijn moslim-zijn, zijn identiteit. Hij heeft gelijk, immers het enige onderscheid dat de Islam in mensen maakt, is het onderscheid tussen een moslim en een niet-moslim. Laten we niet altijd klaar staan om de ander aan te vallen en voor 'afvallige' uit te maken. Een Arabisch gezegde luidt: maak het gemakkelijk en niet moeilijk, breng goed nieuws en wek geen afkeer.

Het mooiste voorbeeld van nieuwsgierigheid en tolerantie vind ik het verhaal van

de profeet Ibrahiem. Ibrahiem wordt ook wel de vriend van Allah genoemd, *al-chaliel* in het Arabisch. De stad Hebron in Israël waar deze aartsvader van de joden, christenen en moslims begraven ligt, wordt ook *al-chaliel* genoemd. De profeet Ibrahiem is het voorbeeld van een persoon, die van zijn Schepper houdt en toch met Hem in discussie durft te gaan. Eens vroeg hij Allah hem te laten zien hoe Allah de doden op de dag des oordeels weer tot leven zou roepen. Hij zei erbij, ik geloof wel in U en ik weet wel dat U de overledenen weer tot leven kan wekken, maar toon het me opdat mijn hart rust zal hebben. Allah werd niet boos bij deze vraag, hij gaf echter Ibrahiem de opdracht een vogel bij zich te roepen, vervolgens te doden en over het hele land te verspreiden. Allah verzamelde de stukken van de vogel en de vogel kwam tot leven en vloog naar Ibrahiem.

Als Allah het van Zijn profeet duldt dat hij zijn nieuwsgierigheid wil stillen, waarom zouden wij dan argwanend zijn in de richting van hen, die voor hun eigen gemoedsrust op zoek gaan naar de tekenen van Allah en kritisch zijn.

Het zal niet altijd even makkelijk zijn anderen echt te respecteren, maar laten we de woorden van de Turkse dichter Yunus Emre als een gids beschouwen, opdat het accepteren en respecteren van anderen makkelijker wordt voor ons.

"Laten we liefhebben en ons zelf geliefd maken"

HOE KUNNEN WE ONS VERZOENEN MET HET KWAAD?

VERZOENING IN CHRISTELIJK PERSPECTIEF

Dr. Didier Pollefeyt (NFWO)
Katholieke Universiteit Leuven

Voorals christenen nemen soms nogal gemakkelijk het woord 'verzoening' in de mond. Mensen zijn echter niet verzoeningsgezind 'van nature'. Wanneer zij diep door het kwaad geraakt of gekwetst worden, is hun eerste, spontane reactie meestal niet de verzoeningsbereidheid, maar de morele verontwaardiging over het onrecht en de roep om gerechtigheid. Een spreken over verzoening dat niet eerst recht doet aan deze ethische opstandigheid van mensen riskeert het kwaad te bagatelliseren en de slachtoffers ervan te miskennen. Het kwaad richt bij slachtoffers en omstanders meestal diepe kwetsuren aan en een bezinning over verzoening die hieraan te snel voorbij gaat, maakt van verzoening een zoethouder, een te gemakkelijke en zelfs oneerlijke omgangsvorm met het kwaad. In hun kwaad zijn op het kwaad schreeuwen mensen uit dat ze zich niet *kunnen* verzoenen met het kwaad. Authentieke verzoening bewerkstelligen kan slechts door het ernstig nemen van deze schreeuw van de gekwetste mens. Verzoening zal precies te maken hebben met het erkennen en helen van slachtoffers die door het kwaad gekwetst zijn.

Het ernstig nemen van de kwetsuren die het kwaad bij mensen aanricht, maakt het zoeken naar verzoening weliswaar niet altijd gemakkelijker. Mensen die over het kwaad verontwaardigd zijn, zijn heel vaak niet langer in staat om daders van het kwaad ook maar enigszins in een ander licht te beschouwen dan in het licht van hun misdadigheid. Ze zijn zo overweldigd en gekrenkt door het kwaad dat ze *het kwaad* en *de dader van het kwaad* helemaal met elkaar gaan identificeren. Het luidt dan niet langer: 'de dader heeft kwade daden gesteld', maar wel 'de dader is (het) kwaad'. De speelruimte tussen daad en dader verdwijnt totaal. De dader wordt de belichaming van het kwaad.

Precies de erkenning van een speelruimte tussen kwaad en boosdoener is echter noodzakelijk om een perspectief

van verzoening mogelijk te maken. Wanneer de dader compleet met zijn kwade daad samenvalt en dus *helemaal* kwaad is, is verzoening per definitie uitgesloten, want met het kwaad als zodanig verzoent men zich nooit of te nimmer.

In de context van de identificatie van daad en dader ontwikkelen zich vaak allerhande vooroordelen en karikaturen. De vermeende 'kwade' identiteit van de boosdoener wordt dermate aangedikt en met allerhande, deels op waarheid berustende 'markante details' geïllustreerd, dat de principiële onverzoenbare opstelling gemakkelijk kan worden gelegitimeerd. Spontaan zijn wij op grond van onze morele verontwaardiging over het kwaad geneigd om met deze identificatie van daad met dader en met de onverzoenbaarheid die eruit voortvloeit, in te stemmen.

Deze voorstellingswijze biedt overigens het onmiskenbaar voordeel dat wij onszelf niet hoeven in de ogen te kijken om het kwaad te vinden, maar dat het volstaat op moraliserende wijze het kwaad ondubbelzinnig in de ander te lokaliseren en te veroordelen.

In deze voorstelling worden goed en kwaad totaal uit elkaar gelegd en zuivere kwaliteiten van bepaalde personen (de seksuele delinquent, de vreemdeling, de werkloze, de jood, de rechts-extremist). De misdadiger is helemaal zwart en de 'witte mars' is helemaal wit. Pleidooien voor de doodstraf gebruiken vaak dergelijke schema's en gaan er gemakkelijk van uit dat de rotte plek in de samenleving met chirurgische precisie kan omcirkeld en weggesneden worden en dat door het 'kleiner kwaad' van deze plastische ingreep de identiteit en de zuiverheid van de groep opnieuw gered kan worden.

Vaak wordt deze voorstellingswijze ondersteund door een specifiek Godsbeeld, namelijk de God die als een strenge Rechter goed van kwaad scheidt, en de goeden belooft en de slechten straft. Het is een God die geen barmhartigheid kent, maar enkel een oordeel uitspreekt: hier de gereden, daar de verdronkenen.

Via de dualistische opvatting van goed en kwaad, van God en de duivel en de identificatie van de dader met het kwaad verschaft de wraak zich een ethisch argumentatieschema. De wraak heeft altijd een ethische pretentie! De wraakzucht is niet gericht op het kwaad, maar op de vernietiging van het kwaad, in naam van het goede. In de wraak wordt afgerekend met het kwaad door ongenadig met de dader ervan af te rekenen. Men gelooft dat dit mogelijk is, omdat beide samen vallen. Zo geloven velen dat met het terechtstel-

len van een dader, het kwaad zelf kan uitgeroeid worden. Het probleem met de wraak is dat het meestal de logica van het kwaad voortzet, geweld enkel in tegengeweld omkeert en uiteindelijk voert tot een neerwaartse spiraal van wraak en weerwraak.

Hier komen wij een eerste belangrijke voorwaarde voor verzoening op het spoor. Verzoening zal maar mogelijk zijn wanneer de boosdoener niet helemaal met zijn kwaad geïdentificeerd wordt en naast de ruwe realiteit van zijn kwade daden, ook zijn vermogen tot en verlangen naar het goede wordt erkend. 'Goed' en 'kwaad' zijn dan geen zuivere kwaliteiten van bepaalde personen, maar onafscheidbare mogelijkheden die verbonden zijn met het bestaan van elke mens.

De erkenning van de speelruimte tussen daad en dader en van de onlosmakelijkheid van goed en kwaad in elke mens behoort tot de kern van het ethisch optreden van Jezus. Toen de schriftgeleerden en Farizeeën Jezus op de Olijfberg een vrouw brachten die 'op heterdaad betrapt [was], terwijl ze overspel bedreef' (Joh. 4,5), wees Jezus het (Mozaïsche) voorschrift deze vrouw te stenigen van de hand met het bekende 'Laat degene onder u die zonder zonden is, het eerst een steen op haar werpen' (Joh. 4,7b). Jezus weigert dus deze vrouw te identificeren met haar overspelige daad. De mens is altijd meer dan zijn meest kwade daden. Jezus klaagt het mechanisme aan dat mensen zo vaak gebruiken om het kwaad in zichzelf niet onder ogen te moeten zien, namelijk het exclusief en keihard veroordelen ervan in de andere. 'Waarom kijkt gij naar de splinter in het oog van uw broeder en merkt gij de balk niet op in uw eigen oog?' (Mt. 7,2). Niet dat Jezus daarmee

het kwaad goedkeurt. Integendeel, Hij was keihard voor het kwaad. Hij veroordeelde het kwaad, maar nooit de mens die het kwaad deed. 'Toen zei Jezus tot haar: 'Ook Ik veroordeel u niet; ga heen en zondig van nu af niet meer (Joh. 4,11)'. De ondubbelzinnige veroordeling van de zonde (overspel) en de erkenning van de menselijkheid van de zondaar (overspelige vrouw) gaan hier met andere woorden in één houding samen.

Om de verhouding tussen het kwaad en de boosdoener op het spoor te komen, zal het verzoeningsstreven niet alleen aandacht moeten besteden aan het perspectief van het gekwetste slachtoffer, maar ook aan het standpunt van de dader. Alleen door ook binnen te treden in het verhaal van de dader, kan duidelijk worden dat diens kwaad niet volstrekt rechtlijnig uit zijn persoon en zijn persoonlijke keuze voortkomt, laat staan ermee kan geïdentificeerd worden, maar ook de uitkomst is van een aantal buitenpersoonlijke elementen zoals genetische, psychologische, historische of sociale factoren. Verzoening zal maar op gang kunnen komen wanneer slachtoffers bereid zijn - hoe moeilijk dit ook is - om enigszins binnen te treden in het verhaal van de dader en de gebrokenheid van diens bestaan. Strafleiters wijzen erop dat het begrijpen van de genese van het kwaad voor slachtoffers soms zelfs een hulp kan zijn bij de verwerking van hun kwetsuren.

Het kwaad heeft steeds een geschiedenis. Niemand wordt als boosdoener geboren. Aandacht hebben voor de geschiedenis van het kwaad zal steeds ook aan het licht brengen hoe daders meestal zelf gekwetste en gebroken mensen zijn. In veel kwaad steekt die merkwaardige mengeling van onwil en onvermogen, van

slechte wil en slechte opvoeding, van lafheid en angst, van kwaadaardigheid en domheid, van vrijheid en onvrijheid. In een authentiek verzoeningsproces zal het kwaad dan ook altijd voor een stuk (!) verontschuldigd moeten kunnen worden.

Verzoening is onmogelijk wanneer beide (individuele of collectieve) partijen elkaars geschiedenis niet kennen. Meer nog, verzoening zal ook vanuit het standpunt van de daders te maken hebben met het laten helen van de kwetsuren en de gebrokenheid die mede het kwaad hebben mogelijk gemaakt. Het is daarom van het grootste belang dat de toegediende straffen niet zozeer repressief worden opgevat, maar vooral een curatieve, educatieve en reïntegrerende functie hebben. Een dader die jarenlang wordt vernederd door de exclusief moraliserende en repressieve identificatie met zijn kwade daden zal niet verzoeningsgezind worden of zich bekeren, maar zal zich opsluiten in zelfrechtvaardiging, verbittering en opstandigheid.

Hier duikt echter ook een geheel ander gevaar op, namelijk de verleiding dat wij het kwaad *helemaal* gaan verklaren vanuit determinerende factoren die er mee aan de basis van liggen. In plaats dat de dader met zijn kwade daden geïdentificeerd wordt, zien we nu het omgekeerde gevaar, namelijk het totaal uit elkaar leggen van daad en dader. De boosdoener is niet meer verantwoordelijk voor zijn daden, maar zelf een slachtoffer van het kwaad. Op grond van allerhande factoren kan de dader dan totaal verontschuldigd worden. In deze opvatting wordt de vraag naar verzoening overbodig. Het kwaad is immers geen kwaad meer. 'Begrijpen' is hier synoniem met 'vergeven'. Als we ons maar voldoende met de dader identificeeren, dan wordt het duidelijk waarom hij

het kwaad heeft gedaan. Onverzoenlijkheid wordt de schuld van de slachtoffers die zich niet willen inleven in het standpunt van de daders. Soms wordt deze interpretatie ook versterkt door een bepaald Godsbeeld. God is hier dan niet langer de strenge Rechter die goed van kwaad scheidt, maar de totaal empathische bondgenoot die alles begrijpt en met een tedere blik van verstandhouding aanvaardt. In dit Godsbeeld is God geen heilzaam Tegenover die de mens uitdaagt en opvoert, maar een 'goede' vriend die alles begrijpt en zich zalvend-mild bij het menselijk onvermogen neerlegt.

Hier treedt een tweede belangrijke voorwaarde voor de realisatie van verzoening aan het licht. Het kwaad mag ethisch en theologisch niet resteloos gereduceerd worden tot iets anders, maar moet *als kwaad* erkend worden. In de spanning tussen de eerste en de tweede voorwaarde toont zich het grondprobleem van de verzoening. Enerzijds mogen we de dader niet identificeren met de gruwel van het kwaad dat hij gedaan heeft (eerste voorwaarde), want dan wordt verzoening *a priori* onmogelijk en is er slechts plaats voor eeuwige veroordeling en wraak. Anderzijds mogen we het berokkende kwaad niet verontschuldigen op basis van de geschiedenis van de dader (tweede voorwaarde), want dan wordt verzoening overbodig en is er alleen plaats voor verontschuldigen. De vraag naar de authentieke verzoening moet worstelen met deze diepmenselijke aporie: hoe kunnen we het kwaad ernstig nemen zonder de boosdoeners van hun menselijkheid te ontdoen enerzijds en hoe kunnen we de menselijkheid van de boosdoeners erkennen zonder het kwaad dat zij gedaan hebben weg te redeneren anderzijds?

Verzoening bepleiten is uitgaan van een heel specifieke opvatting over de verhouding tussen kwaad en boosdoener en wordt pas mogelijk wanneer daders en slachtoffers zich beiden achter deze visie scharen. Als uitgangspunt van de verzoening fungeert het idee dat de boosdoener niet samenvalt met zijn kwaad, maar evenmin resteloos slachtoffer is van zijn kwaad. Verzoening zal dan ook van slachtoffers vergen dat zij de identificatie van dader en kwaad verlaten en de speelruimte tussen beide erkennen. Vaak zijn slachtoffers echter dermate gekwetst door het kwaad dat zij niet in staat zijn om de identificatie van dader en kwade daad los te laten. Het probleem van de onverzoenbaarheid kan dus te maken hebben met het onvermogen (niet: de onwil!) van de slachtoffers om daders ook in een ander perspectief te bekijken. Heel vaak hebben slachtoffers bovendien alle reden om wantrouwig te blijven ten aanzien van de dader. Vaak hanteert de dader immers allerhande verontschuldigen om zijn verhouding tot het kwaad te ontkennen, te minimaliseren, te verontschuldigen, te verschonen of zelfs op het slachtoffer af te schuiven. Soms wordt deze verschoning van het kwaad door de opstelling van de slachtoffers onrechtstreeks ook in de hand gewerkt. Want hoe harder het slachtoffer zich opstelt in de identificatie van daad met dader, hoe groter de drang bij de dader wordt om de band tussen beide te minimaliseren. Soms sluit de dader zich op vergaande wijze af van het kwaad van zijn kwaad en tracht hij anderen en zichzelf een goed geweten aan te praten. En deze verschoning van het kwaad versterkt bij de slachtoffers opnieuw de identificatie van de dader met diens kwaad.

Soms wordt ook God door de daders

gebruikt (misbruikt) in de verschoning van het kwaad. Daders hebben vaak een opvatting van een *Gott mit uns*: het is in de naam van God dat zij het kwaad hebben gesticht. Verzoening is maar mogelijk wanneer de dader in de eerste plaats zijn ethische en religieuze zelfrechtvaardiging in het kwaad opgeeft en zich op een eerlijke en open wijze ten aanzien van zijn eigen kwaad positioneert. De dader zal dit meestal slechts durven binnen de context van een verhaal waarin deze uiterst kwetsbare opstelling mogelijk is en niet onmiddellijk leidt tot de totale ethische identificatie van kwaad en dader. Het christelijk verhaal is zo'n verhaal, omdat in het christelijk verhaal niet de ethiek en het morele oordeel het laatste woord hebben, maar wel de liefde en de barmhartigheid, over het (noodzakelijk) oordeel heen. Een maatschappelijke context waarin allèen ethiek en rechtspraak een plaats hebben, zal nooit verzoening kennen. In zo'n context zullen slachtoffers alleen proberen de boosdoener totaal met zijn kwaad te identificeren, en zullen daders enkel proberen daaraan met alle mogelijke middelen te ontsnappen. Bekering is immers alleen mogelijk wanneer men weet dat er over het oordeel heen perspectief en toekomst is.

Alleen wanneer daders opnieuw durven (en mogen) het kwaad van hun kwaad recht in de ogen te kijken, kunnen zij opnieuw voeling krijgen met hun eigen menselijkheid. De uitkomst van zo'n bekeringsproces van de daders zal het berouw zijn om het aangedane kwaad. Verzoening is per definitie onmogelijk zonder deze bekering van de dader. In de bekering noemt de dader ondanks de gebrokenheid van zijn bestaan het kwaad ondubbelzinnig bij haar naam, maar sm-

eekt tegelijk om niet helemaal met dit kwaad geïdentificeerd te worden. De vruchten van de bekering zijn het oprechte berouw, de bereidheid om het kwaad niet opnieuw te doen, het verlangen om het aangerichte kwaad zoveel mogelijk goed te maken en de wil om de misdaad in herinnering te houden als een richtsnoer voor de toekomst. Pas naar aanleiding van de bekering kan verzoening tot stand komen.

Verzoening is het moment waarop daders en slachtoffers elkaar rond de herinnering aan het kwaad op een niet-destructieve wijze ontmoeten en opnieuw wederzijds elkaar menselijkheid ontdekken en bevestigen. Authentieke verzoening ontkent het kwaad dus niet ('vergeven en vergeten'), maar breng het kwaad juist luid, duidelijk en ondubbelzinnig ter sprake ('vergeven en herinneren'). We kunnen ons onmogelijk verzoenen met het kwaad! We kunnen ons enkel verzoenen met en als bekeerde *mensen* die het onomkeerbare en bloedernstige kwaad gedaan hebben. In de verzoening creëren daders de ruimte om de kwetsuren van de slachtoffers te erkennen en te beluisteren en creëren de slachtoffers de ruimte voor de bekering van de daders. Alleen door de bekering zal de dader zich opnieuw met zichzelf en met anderen kunnen verzoenen. Het resultaat van de verzoening is dat daders en slachtoffers hun gemeenschappelijke menselijkheid terugvinden. Dankzij de verzoening kunnen slachtoffers ophouden met de erg energie rovende poging om zichzelf en anderen te overtuigen van de identificatie van de dader met het kwaad, en kunnen ze aan hun eigen kwetsuren gaan werken, met de steun van begripvolle anderen. Dankzij de verzoening als perspectief kunnen daders hun

kwaad eerlijk ter sprake brengen en belijden en voor zichzelf een nieuwe start creëren.

Omdat de verzoening over heel kwetsbare dingen gaat, die bij het geringste verkeerd gekozen woord kapot kan gemaakt worden, spelen bij de verzoening symbolen en rituelen een belangrijke rol. Terwijl woorden heel snel onaangepast klinken of zelfs kwetsen, hebben symboolhandelingen de onuitgesproken kracht om de kloof tussen daders en slachtoffers zonder woorden te overbruggen. Verzoening bewerkstelligen is mensen helen en opnieuw met zichzelf en met elkaar verbinden. Verzoening is daarmee bij uitstek een diepreligieuze categorie. Religie heeft in wezen immers niet te maken met moraal, maar wel *religare*, letterlijk, met 'verbinden'. Verzoening bewerkstelligen is handelen vanuit de gelovige overtuiging dat de mens geschapen is, niet om gekwetst, gewond en gebroken te worden, maar wel om bemind, geheeld en voltooid te worden, of hij nu slachtoffer of dader is.

Natuurlijk maakt de verzoening het kwaad (meestal) niet ongedaan en kan de verzoening niet alle kwetsuren van slachtoffers en daders helen. In hun zoeken naar verzoening zullen slachtoffers en bekeerde daders vaak slechts met tranen in de ogen kunnen samen komen rond de scherven van het onherroepelijk aangebrachte kwaad. Mensen kunnen niet alle kwetsuren van zichzelf en anderen genezen. Opnieuw is het belangrijk hier te wijzen op de religieuze betekenis van verzoening. Het enige wat gelovige mensen dan nog kunnen doen is de menselijke kwetsuren en de ontroostbare menselijke gebrokenheid in de handen leggen van een God die groter dan alle kwaad wordt

genoemd. In het geloof en het gemeenschappelijk gebed geven mensen het op om hun kwetsuren nog langer alleen te dragen. Hierin is een belangrijke stap gelegen, namelijk het erkennen en durven tonen van de eigen kwetsbaarheid en het eigen onvermogen ten aanzien van de kwetsuren van zichzelf en anderen. Dit is in de verzoening de betekenis van de religieuze overgave: het overgeven van de menselijke gekwetstheid aan de grote Heler en daarin nu reeds een glimp opvangen van de voltooiing van de mens en de wereld die gelovigen is toegezegd.

Achtergrondliteratuur

D. Pollefeyt, *Vergeving na misdaden tegen de mensheid? Een christelijke antropologie van kwaad en vergeving*, in *Tijdschrift voor theologie* 36(1996) 155-178.

Id. *Het onvergeeflijke vergeven? Over vergeving en onvergeeflijkheid na misdaden tegen de mensheid*, in R. Burghraeve & J de Tavenier (red.), *Terugkeer van de wraak? Een tijd verscheurd tussen revanche, vergelding en verzoening*, Averbode, Uitgeverij Averbode; Baarn, Gooi & Sticht, & Sticht, 1996, 100-133.

Id. *Joden en christenen na Auschwitz: van verwerping naar oecumenische verzoening II*, in *Duet. Driemaandelijks tijdschrift* 16(1996) 4-14.

In Mattheüs 25 spreekt Jezus van het komende oordeel over alle volken. Hij noemt de maatstaf waarmee Hij de schapen zal scheiden van de bokken. Hij identificeert zich met de minsten die Hij als zodanig benoemt: Hongerigen, dorstigen, vreemdelingen, naakten, zieken en gevangenen.

Wanneer wij, Nederlanders, over vreemdelingen spreken, vinden we meestal dat 'zij' zich maar aan ons moeten aanpassen. Wij willen hem of haar min of meer over onze muren trekken. We hebben vervolgens geen oog voor de pijnlijke schaafwonden die mensen daarbij kunnen oplopen.

Vaak hebben we niet door in hoeveel zaken een vreemdeling zich al aan onze omstandigheden hééft aangepast. Wat wij echter normaal vinden -omdat het ons niet opvalt- hoeft voor een vreemdeling allerm minst vanzelfsprekend te zijn vanuit zijn of haar oorspronkelijke situatie.

In Mattheüs 25: 35 staat in de NBG-vertaling: "Ik ben een vreemdeling geweest en gij hebt Mij gehuisvest". De Willibrord-vertaling zegt, iets ruimer geformuleerd: "Ik was vreemdeling en gij hebt Mij opgenomen". In het Grieks staat er voor het werkwoord 'gehuisvest/opgenomen': *sináago*. We herkennen er het verband met het woord 'synagoge' in. Het werkwoord staat in een onvoltooide tijdsvorm en betekent: 'samenvoeren', 'samenbrengen' (iemand). Dat kan, als afgeleide betekenis, ook inhouden: 'als gast opnemen' of 'huisvesten'. De eerste betekenis is echter ruimer: Jij begeleidde, jij hebt de vreemdeling (met anderen) binnen jouw kring gebracht, bent samen met hem/haar gegaan. Dat betekent dat jfj ook ruimte voor hem/haar hebt gemaakt, evenals andersom. Jij hebt je tot zijn/haar compagnon gemaakt. Voor wie een situatie van huis uit kent is dat ook gemakkelijker dan voor iemand die vreemd is.

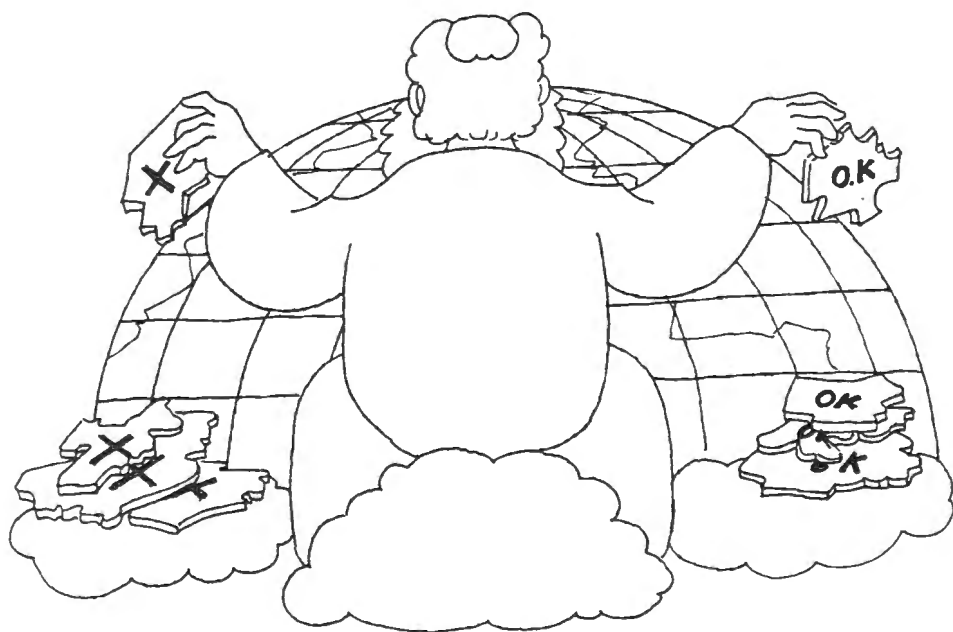
Wie wil doen wat Jezus vraagt, zal integratie anders moeten invullen dan wij (uit angst?) gewoonlijk doen. Wij vragen van de vreemdeling dat hij/zij zich zo integreert dat wij ons niet hoeven te veranderen/aan te passen. Jezus vraagt wat van óns, namelijk, dat wij de vreemdeling integreren in óns bestaan. Dat betekent dat wij (ook) beginnen met veranderen door voor hem/haar letterlijk en figuurlijk ruimte maken.

Jezus beoordeelt ook ons aan de hand van het antwoord op de vraag of wij compagnon zijn geworden van de vreemdeling, of niet. Hij identificeert zich met de vreemdeling: 'Wie het aan de vreemdeling heeft gedaan, heeft het aan Mij gedaan'. Zo gezien heeft elk mens (Matth. 25: 32 spreekt van 'al de volken') heel wat kansen Jezus te ontmoeten. Dan hebben vreemdelingen veel (meer) van ons te verwachten. Wie de eigen verborgen of openlijke angst niet wil overwinnen, wil niet weten dat hij of zij zichzelf tekort doet door een ontmoeting met Jezus uit de weg te gaan.

VERLOSSING OF VERZOENING?

Karel Steenbrink

Godsdiensten kunnen op meerdere manieren worden ingedeeld. De wellicht meest voorkomende en meest voor de hand liggende indeling is die tussen de eigen religie en alle anderen. Dan krijgt men bij voorbeeld de indeling van de joden tegenover 'de volkeren' (het Hebreeuwse *gojiem*, waar ook het Nederlandse 'gozer' vandaan komt). In de katholieke kerk is er de indeling van gebieden waar de kerk al gevestigd is, tegenover missiegebieden, die tot enkele decennia geleden nog *het gebied der ongelovigen* heetten. Een missiebisshop was dan een bisschop van een ongelovig gebied, in het Latijn van de kerk: *in partibus infidelium*. Deze theologische vorm van aardrijkskunde verdeelt de godsdiensten natuurlijk wel wat erg gemakkelijk in de groepen goed en slecht, waar en onwaar: het eigene is goed, al het andere is fout en onwaar.

Er zijn meer objectieve manieren om de godsdiensten te verdelen. August Comte zag in de vroege 19e eeuw een verdeling én ontwikkeling van natuurreligie naar veelgodendom, ééngodendom en uiteindelijk de positivistische filosofie. Ook deze verdeling is gebouwd op de overtuiging van het gelijk, in dit geval van het evolutionistische model, dat alles van eenvoudig naar rijker, ingewikkelder en beter gaat. Pogingen om buiten de waardeoordelen van goed of fout te blijven zien we bij de modernere godsdienstwetenschap, die wel indelingen heeft in profetische (of openbarings-)religies tegenover wijsheidsreligies of kosmische religies, die zich niet op een bepaalde schriftuur of profeet beroepen.

Een andere indeling, die ook al door een aantal onderzoekers is voorgesteld, betreft die tussen verlossings- tegenover verzoeningsreligies. Het zuiverste type van de verlossingsreligie is het Boeddhisme. De eerste van de vier waarheden van deze leer immers stelt, dat alles in deze wereld lijden is. De oorzaak van het lijden is de begeerte. En de uitweg vanuit het lijden is het uitblussen der begeerte. Het *Nirvana*, het einddoel van de boeddhistische gelovige, is het totaal andere, het einde van het doordraaien van het leven in deze materiële wereld. In zijn uiterste consequentie kan dit leiden tot een sterk individualisme: uiteindelijk kan de mens alleen in eenzaamheid dit einddoel bereiken. Hierdoor zit er in deze verlossingsleer altijd een element van het verketteren en afwijzen van de niet-verlosten. Ook het hindoeïsme, de laat-antieke mysterie-religies en zelfs heel wat New Age-spiritualiteit zou men hieronder kunnen rangschikken. De grenzen zijn overigens lang niet altijd

even scherp te trekken: er is ook een vorm van Boeddhisme, waarbij juist de naastenliefde voorop staat, waar de verlichte niet alleen het *Nirvana* binnen wil, maar eerst alle andere medemensen wil helpen.

Het zuiverste type van de verzoeningsreligie lijkt wel te vinden te zijn bij de traditionele of stamreligies van Afrika en Australië. De leer speelt daarin geen grote rol, maar wel het ritueel waardoor de banden tussen mensen onderling en tussen mens en natuur versterkt worden. Als die banden verstoord zijn is er ook het ritueel, dat deze breuk weer kan verhelpen. De socioloog Emile Durkheim (1853-1917) zag in de religie dan ook een belangrijke factor voor het verstevigen van wat we tegenwoordig 'sociale cohesie' zouden noemen. Religieuze rituelen en mythen spelen een grote rol in het versterken van het gemeenschapsbesef.

Tegenover de verlossingsreligie die vooral op het hiernamaals is gericht, lijkt de verzoeningsreligie dus juist in het heden een functie te hebben. Men kan zelfs heel goed een beschrijving van verzoeningsreligie geven, waarin het woord en de idee van God niet of nauwelijks voorkomt. De Duitse theoloog en godsdienstwetenschapper, Theo Sundermeier, hoogleraar in Heidelberg, maar van 1960-1975 lange tijd werkzaam in zuidelijk Afrika beschrijft een verzoeningsreligie als volgt: "In de verzoeningsreligie is de wereld de centrale plaats van het handelen van de mens. Dit handelen richt zich op de naaste, de burens, waarmee men in goede verstandhouding wil en moet leven, omdat er anders geen overleven is. Geluk en succes wordt gezamenlijk bereikt of helemaal niet. Voorzover het handelen ge-

meenschapopbouwend is, is het in zich zinnig en hoeft er geen transcendentale waarde aan te worden toegekend. Welvaart en vrede is een gevolg van sociale gerechtigheid en geen loon van onzichtbare machten.." (Th. Sundermeier, 'Erlösung oder Versöhnung', in *Evangelische Theologie*, 53 (1993):124-146, citaat van blz. 131)

Sinds de tijd van E. Troeltsch en Max Weber, dus sinds het begin van de 20e eeuw, werden jodendom en christendom vooral als verlossingsreligies gezien. Zeker voor het jodendom kan men zich afvragen of dit juist is. Tot de periode van de afsluiting van de canon van de joodse schrift, dus in ieder geval tot ongeveer 300 voor de gewone jaartelling, was Israël niet geïnteresseerd in het hiernamaals. De woorden die nu vaak vertaald worden met 'verlossing', bijv. uit Egypte, betekenen eigenlijk het vrijkopen van slaven, dus het terugbrengen tot de oorspronkelijke vrije toestand. Zo wordt in Ex. 13,11-16 het paasritueel gezien als een cultische herleving van die vrijkoop uit Egypte: "Toen Farao hardnekkig weigerde ons te laten gaan, heeft Jahwe alle eerstgeborenen van Egypte gedood, zowel de eerstgeborenen van de mensen als die van het vee. Daarom offer ik al het mannelijke dat de moederschoot opent aan Jahwe en koop ik elke eerstgeborene zoon vrij.."

Deze vrijkoop-gedachte zien we ook in de jonge Jezusgemeente. Paulus schrijft hierover in 1 Kor. 7,23: "Duur zijt gij gekocht; weest geen mensen-slaven." Hier gaat het dan over het herstel van een harmonische verhouding tussen mensen, verstoord maar nu hersteld. Uitbundiger in verzoeningsterminologie horen we

Paulus in de Kolossen-brief 1,19-20: "In Hem heeft de ganse Volheid willen wonen en door Hem alles met Zich willen verzoenen" en Ef. 2,14: "Want Hij is onze vrede, Hij die beide groepen één heeft gemaakt en de scheidsmuur, dat is de vijandschap, heeft weggebroken .. om beiden in één Lichaam met God door het kruis te verzoenen en zó de vijandschap te doden.." Voor de evangelies en Paulus was dit geen ideaal dat pas in het hiernamaals verwezenlijkt zou worden. De uiteindelijke vervulling van dit ideaal zou op korte termijn vervuld gaan worden. Het Rijk Gods is nabij! Dit betekende onder meer dat die scheiding tussen Jood en niet-Jood, die breuk tussen de mensen onderling en tussen mensen met God in principe al verzoend was en definitief voorbij zou blijken te zijn: 2 Kor. 5,19: "Want het was God, die door Christus de wereld met Zich verzoende en haar de overtredingen niet toerekende en die ons de prediking der verzoening heeft opgedragen."

Een aantal tradities binnen het Christendom hebben zich toch wel weer tot de exclusiviteit van de verlossingsleren bekend: de woestijnvaders zochten al de strengere boetedoeningen, het christendom paste zich aan bij, 'incultureerde' zou men tegenwoordig zeggen, de antieke mysteriereligies. En het was wel vooral Augustinus die sterk dualistische formuleringen aan het christendom heeft gegeven in zijn formuleringen van de erfzonde, de absolute zondigheid van de mens en de noodzaak tot verlossing door een macht 'van buiten'.

Hoe staat het met de islam? De jongste uitspraak van de Pauselijke Theologen-

commissie over Verlossing heeft hier een absolute tegenstelling gezien tussen islam en christendom (zie ook Begrip Jan. 1997:39-40). De islam zou geen erfzonde kennen en zou dus niet onder de categorie van verlossingsreligie zijn te passen. In dit kader past zeker het rijke begrip uit de Koran, *habl*, band of verbond. In Soera 3:112 spreekt de koran over de 'Mensen van het boek', die tegen de gelovigen strijden. "Zij worden getroffen met vernedering, waar men hen ook aantreft, behalve als zij een band met God of een band met de mensen hebben..". Sommige moderne moslims gebruiken deze nevenstelling van een verbond met God en met de medemens graag om erop te wijzen, dat de islam geen levensvreemde, op het hiernamaals gerichte ideologie is, maar juist ook in het hier en nu vrede en welvaart wil stichten. Binnen het islamitisch reformisme is ook nogal eens kritiek geweest op de mystiek, die teveel een beschouwende en op het hiernamaals gerichte godsdienst zouden hebben ontwikkeld. Sommigen beschouwen deze aandacht voor de mystiek zelfs als een van de oorzaken van het verval van de politieke macht van de moslims in de 18e en 19e eeuw, zodat het grootste deel van de moslims onder westers-koloniale heerschappij kwam. Als moderne moslims dan graag benadrukken, dat de islam een boodschap heeft voor dit leven én voor het hiernamaals, dan is dit vooral om een andere nuance te leggen, dan wat er nogal eens werd benadrukt in traditionele godsdienstige uiteenzettingen. Ik heb zelfs wel eens een moslim-student gehad, die als naam voerde *Fidaroini*, letterlijk: 'In twee huizen'. Hij had deze naam gekregen bij wijze van gebed, dat hij gelukkig zou mogen zijn in nabije huis (het aardse

leven) en het komende huis.

In Soera 2:143 wordt verwezen naar de verandering in gebedsrichting van Jerusaleem naar Mekka en dan wordt gezegd, dat de moslimgemeenschap een 'gemeenschap van het midden' is: inderdaad was Medina min of meer midden tussen Mekka en Jerusaleem gelegen. De tradities verwijzen hier nogal eens naar het ideologische midden van de islam tussen het christendom, dat met zijn monniken de ascese overdreef en de joden die de aandacht voor het materiële teveel aandacht gaven. Leemhuis vertaald in deze lijn dan ook: "Zo hebben Wij jullie gemaakt tot een evenwichtige gemeenschap.."

Voor religies is het lang niet altijd gemakkelijk geweest om vanuit hun rijke maar veelvormige traditie het juiste evenwicht te vinden en te bewaren. Zij zijn zelf ook vaak oorzaak van conflicten, strijd, ongelijkheid en haat. Wij mogen de verschillen tussen verlossingsreligie en verzoeningsreligie niet teveel opkloppen, dat zou onterecht zijn en ook alleen maar weer nieuwe tegenstellingen scheppen. Wel is het zo dat beide aspecten in alle grote religies wel aanwezig zijn en dat al naargelang de eisen van de tijden het ene of het andere aspect meer naar voren gehaald kan worden. De tradities zijn rijk genoeg om ons daarbij niet te hoeven teleur te stellen.

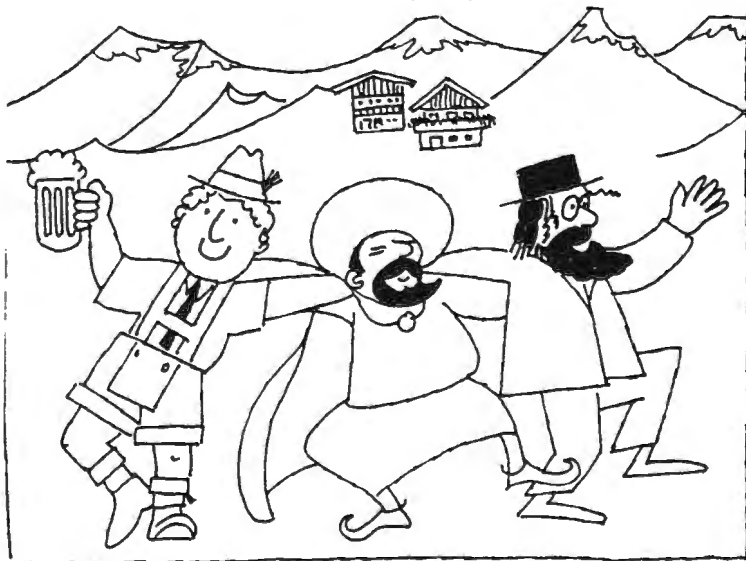
PLAATSELIJK WERKEN AAN VERZOENING VIA GRAZ NAAR KAMPEN

Berry van Oers

'Verzoening: Gave van God - bron van nieuw leven', zo luidt het thema van de 2e Europese Oecumenische Assemblee die van 23 tot 29 juni 1997 ruim 1000 vertegenwoordigers van nagenoeg alle christelijke kerken uit heel Europa zal samenbrengen in de stad Graz in Oostenrijk. De delegatie die vanuit Nederland aan de Assemblee deelneemt bestaat uit 38 afgevaardigden uit de kerken waaronder enkele adviseurs, alsmede enkele Nederlandse leden die deel uitmaken van de werkgroep die vanuit de KEK/CCEE (Raad van Europese Kerken en de Raad van Europese Bisschoppenconferenties) de Assemblee voorbereidt. Jan Slomp, oud-redactielid van 'Begrip', en ik mogen deel uitmaken van de Nederlandse delegatie die naar Graz gaat.

Op 9 januari 1997 kwam de Nederlandse delegatie bijeen om het werkdokument van de Assemblee te bespreken. De verschillende op- en aanmerkingen werden verwerkt en vervolgens voorgelegd aan het moderamen van de Raad van Kerken in Nederland.

Daarna gingen de bevindingen als officieel commentaar van de Nederlandse kerken naar de samenstellers van het werkdokument. Een van de inhoudelijke zwaartepunten van de 2e Europese Oecumenische Assemblee is de 'dialogo met religies en culturen'.

Ik heb zo'n vijftig personen die zich bezighouden met de relatie-opbouw tussen moslims en christenen, zowel op plaatselijk als landelijk niveau, gevraagd te reageren op de passage over de dialoog met religies en culturen. Die reacties zijn naderhand opgenomen in het officiële commentaar.

In het werkdocument motiveert men de dialoog tussen christendom en jodendom motiveert vanuit hun speciale verbondenheid, terwijl de dialoog met de islam wordt gedefinieerd door het toenemend getal moslims hier.

De Nederlandse delegatie wil er in Graz op wijzen dat ook de islam, net als het jodendom, op een speciale manier met het christendom is verbonden. Juist joodse partners in de dialoog leren ons dat de God van Abraham zowel de God van Izaak als van Ismaël is. God is in het boek Genesis ook de partijganger van Ismaël en Hagar. Kortom, genoeg theologische aanknopingspunten voor dialoog. Daarnaast maakt de nieuwe en sterke presentie van moslims in Europa deze dialoog evenzeer tot een urgente zaak.

Dialoogpartners

De dialoog wordt in het werkdocument voorgesteld als een van de werkvormen van 'verzoening'. In het werkdocument worden christenen opgeroepen in dialoog te gaan met 'andere' culturen. Zou het echter niet zo moeten zijn dat christenen daarnaast ook het gesprek moeten aangaan met de cultuur waarin zij zelf leven en waarvan zij zelf deel uitmaken? Te meer daar de plaats van christenen in die cultuur en hun invloed daarop in de laatste decennia sterk is veranderd. Daarnaast roept het werkdocument op de dialoog aan te gaan met anders-gelovigen. Moeten we

niet juist ook de dialoog aangaan met anders-denken? Kunnen we de wereld zonder meer verdelen in gelovigen en niet-gelovigen? Ook gelovigen kennen immers momenten van ongelof. Vaak hoor je een pleidooi voor samenwerking tussen gelovigen van verschillende godsdiensten om samen een buffer te vormen tegen het seculiere denken. Het is te gemakkelijk om de secularisatie op te voeren als 'onze gemeenschappelijke vijand' zoals het werkdocument van Graz kan suggereren. Er moet een betere analyse komen. 'Verzoening' reikt verder. Godsdiensten kunnen samenwerken als zij zich bezinnen over het alomtegenwoordige seculiere denken van onze tijd. De kerk is geroepen om in gesprek te gaan ook met humanisten en geseclariseerde medemensen en dan met name over vragen van mensenrechten en ethiek.

Plaatsbepaling

Daar waar het in het werkdocument gaat over de dialoog met religies en culturen gaat het over jodendom, christendom en islam. De plaatsbepaling van de drie Abrahamitische godsdiensten tegenover andere tradities ontbreekt. Vanuit de Nederlandse situatie zullen we er op aandringen zeker het boeddhisme en het hindoeïsme maar ook andere godsdiensten, die geen verwantschap hebben met onze eigen religieuze wortels, in te sluiten. In landen als Nederland en Groot-Brittannië vinden er namelijk ook toenemende ontmoetingen vanuit de kerken plaats met boeddhisten en hindoes. Binnen de Raad van Kerken in Nederland opereert daartoe, naast een werkgroep islam, een werkgroep hindoeïsme en een werkgroep boeddhisme.

Uitwisseling

In Nederland is de Raad van Kerken het dragende orgaan van het proces op weg naar Graz. In 1998 wordt in Kampen een nationale Kerkendag georganiseerd waar de resultaten van de Assemblee naar de Nederlandse situatie vertaald zullen worden. Vanuit een aantal parochies in Nederland wordt reeds veel werk gemaakt van de relatie-opbouw tussen moslims en christenen. Vooral ook kan deze plaatselijke 'verzoeningsarbeid' een platform vinden tijdens de Kerkendag.

We gaan naar Graz toe om van anderen te leren. Op hun beurt zullen anderen van ons willen weten hoe wij in Nederland de interreligieuze- en interculturele dialoog voeren. We zullen ter uitwisseling dan ook het een en ander moeten meenemen naar de Assemblee. Ik zal vooral voorbeelden mee naar Graz nemen van ontmoetingen met andersgelovigen, met name met moslims, op plaatselijk niveau en landelijke ontmoetings-activiteiten vanuit de kerken alsmede islamitische organisaties. In dit artikel treft U onder meer daarvan voorbeelden aan.

Werk aan de winkel

Aan de gedelegeerden naar Graz wordt gevraagd mee te werken aan het onder de aandacht brengen van het thema 'verzoening' binnen hun specifieke achterban. Eind vorig jaar heeft daartoe het rk-bureau 'Relatie-Opbouw Moslims-Christenen' (ROMC) middels een oproep in folderformaat 450 parochies gevraagd, naar aanleiding van Graz, activiteiten te organiseren die christenen en moslims dichterbij elkaar kunnen brengen. De oproep ging de deur uit vergezeld van 23 voorbeelden van activiteiten die de afgelopen jaren her en der in parochies en

gemeenten verspreid door het land werden uitgedacht en uitgevoerd. Naast de oproep tot concrete actie werd ook gevraagd te rapporteren welke activiteiten reeds gebeurden. Zo ontstond geleidelijk aan een overzicht van wat er hier en daar vanuit parochies op plaatselijk niveau wordt gedaan, en binnenkort gedaan gaat worden, aan ontmoetingen met moslims. Er blijkt vooral behoefte te zijn aan concrete informatie over activiteiten die relatief eenvoudig en snel zijn op te zetten. De gegeven voorbeelden variëren van een dialoog-diner, een 'open dag' in kerk en moskee, een theatervoorstelling door een moslimse cabaretgroep tot het samenspeelen van een multicultureel ganzenbordspel. Deze werkwijze boekt hier en daar succes. Meerdere parochies lieten weten een aantal activiteiten-voorbeelden na te willen volgen. Het gebeurt namelijk nogal eens een keer dat men blijft steken in een discussie over de zin van ontmoetingen en de theologie van de dialoog. Dialoog is echter meer dan spreken en luisteren. Er is ook een dialoog van samen leven en geloven in daden. Dat kan mensen aan de basis aanspreken. Zeker daar waar men de praatcultuur niet kent. We moeten zien te voorkomen dat we in parochies en gemeenten 'verzoening' presenteren als een 'wollig' welzijns- of hoogkerkelijk begrip. Er is werk aan de winkel: 'verzoeningsarbeid'. Verzoening is een werkwoord: een permanent proces van leren aan en van elkaar; samen vorm geven aan de samenleving van vandaag. Dat betekent ook vertekende beelden rechtzetten; afrekenen met eigen beelden en superioriteitsgevoelens; elkaar helpen; samen bidden; samen feesten; samen gedenken; bij elkaar te gast zijn; kritisch naar elkaar blijven vanuit gemeenschappelijke beelden waar-

den van gerechtigheid. In dit kader past het initiatief van de Contactgroep Oecumenische Vormingscentra in samenwerking met de secties Educatie en Oecumenische Actie van de Raad van Kerken in Nederland. Zij organiseren ter voorbereiding op Graz in de periode maart/april 1997 enkele weekends waar de betekenis en bruikbaarheid van de term 'verzoening' wordt uitgediept. Al doende wil men tot methodische handreikingen komen om in werkcontacten aan de basis met dit thema aan de gang te gaan. De weekends vinden verspreid in het land plaats (zie rubriek 'cursussen en ontmoetingen' elders in dit blad). De lokale Raad van Kerken Amsterdam Osdorp/Sloten organiseert samen met de Vredesgroep Osdorp/Sloten een trilogie over verzoening waar ook gesproken wordt over 'islam en verzoening'. Zulke initiatieven worden hier en daar gretig nagevolgd.

Mogelijkheden te over...

Vanuit de kerken worden parochies en gemeenten opgeroepen activiteiten te organiseren die moslims en christenen dichterbij elkaar brengen opdat verzoening een kans krijgt. Voor ondersteuning kan men onder meer terecht bij de drie landelijke bureau's die vanuit de drie grote kerken werken aan ontmoetingen met moslims (zie colofon 'Begrip'). Er zijn mogelijkheden te over...

- * Een ontmoetingsdag voor imams en pastores uit de regio.
- * Een dialoog-diner: een imam, een pastor, een lid van de moskeevereniging en een betrokken kerklid bespreken tijdens een etentje de mogelijkheden tot plaatselijke activiteiten.
- * Bespreking van de folderreeks 'islam-christendom' uitgegeven door de Raad

van Kerken in Nederland.

- * Een gezamenlijke uitgave van een brochure waarin moslims en christenen zich presenteren.
- * Een gezamenlijke uitgave van een brochure waarin bepaalde onderwerpen vanuit de twee geloofstradities belicht worden: vasten, gebed, enz.
- * Een cursus over de godsdienst, cultuur en leefwereld van moslims: 2 tot 6 bijeenkomsten.
- * Een 'open dag' in kerk en moskee.
- * Een tentoonstelling over islamitische en christelijke godsdienst en cultuur.
- * Een interreligieuze viering door en voor moslims en christenen.
- * Een culturele dag, middag of avond met muziek, dans, spel, cabaret, enz. uit verschillende culturen.
- * Een jaarlijkse 'multi-religieuze week' met een totaal activiteitenpakket: van een voetbalcompetitie tot een gezamenlijk gebed.
- * Christenen gaan bij moslims op bezoek om hen een felicitatiegroet ter gelegenheid van het einde van de islamitische vasten aan te bieden (U kunt deze groet bij het bureau ROMC bestellen).
- * Een contactgroep bestaande uit moslims en christenen die op gezette tijden bij elkaar komt om godsdienstige en/of actuele maatschappelijke thema's te bespreken.
- * Het oprichten van een plaatselijke 'Raad voor Levensbeschouwingen' als spreekbuis naar de plaatselijke politiek.
- * Het organiseren van een 'christelijk-islamitisch leerhuis': studie van de Koran en de Tradities van de Profeet.
- * De jaarlijkse internationale 'dag tegen racisme' plaatselijk en gezamenlijk gestalte geven.
- * Het organiseren van een religieuze

stadstocht langs synagogen, kerken, moskeeën, Turkse- en Marokkaanse verenigingen, enz.

- * Rolverwisseling: moppen van moslims over christelijke Nederlanders; een reportage van moslims over een wijk waar geen moslims wonen; een moslim ondervraagt een christen; enz.
- * 'Ten huize van...': een interview met een imam, een pastor, een gemengd gehuwd echtpaar, een moslimjongere, enz.
- * Een interreligieus kamp, jongerenweekend, enz.
- * Een gezamenlijke maaltijd of picknick.
- * Een theatervoorstelling over en door moslims: toneelgroep 'Vieze Gasten'; 'Turkish Delight'; 'Ma'rabia', enz.
- * Samen spelletjes spelen: het interreligieus 'Zebraspel'; het multicultureel 'Ganzenbordspel'; enz.
- * Enz...

Nieuwe dimensies

Het tot stand brengen van ontmoetingen tussen moslims en christenen is een werkvorm van verzoening. Er zijn verschillende mogelijkheden om die contacten plaatselijk te realiseren. Vaak kiest men voor een korte introductie-cursus. Daarna wordt de gelegenheid geboden door te gaan met een vervolg. Tijdens de introductie-cursus kun je mensen over de streep trekken en er warm voor maken om met moslims in contact te treden. Tijdens zulke cursorische bijeenkomsten doen deelnemers informatie op, die hen toerust en enthousiast maakt voor eventuele latere daadwerkelijke ontmoetingen met moslims. In verschillende parochies is deze formule werkbaar gebleken. Een cursusprogramma in Breda trok ooit ruim vijftig deelnemers. Enkele deelnemers richtten

na afloop de plaatselijke 'werkgroep moslims-christenen' op. De programma's hebben niet de intentie antwoorden te geven op ingewikkelde theologische kwesties. Het is ook niet de bedoeling slechts informatie over de islam te geven. De ontmoetingen met de islam en moslims stelt ook vragen aan het eigen geloof. Het geloof van anderen bevraagt hoe we onze eigen geloofsovertuiging zien en verstaan. Als we worden uitgedaagd nieuwe dimensies voor ons eigen geloof te zoeken dan zullen we misschien ook onze andersgelovige buurtgenoten in een nieuw licht zien.

Spijkerpoepen

Er zijn parochies waar men er op uittrekt om bij moslims op bezoek te gaan, naar de moskee, bij hen thuis, op straat, op school of op het werk. Het is niet altijd eenrichtingverkeer. Soms gebeurt het dat een moskee een 'open dag' organiseert, zoals enige tijd geleden onder meer in Amersfoort, Rotterdam-Zuid en Breda. Buurtbewoners kunnen dan de moskee bezoeken en krijgen een rondleiding onder leiding van de imam. Soms worden moslims uitgenodigd voor een tegenbezoek aan het naburige kerkgebouw. Een tijdje geleden werd in Zaandam, in de wijk Poelenburg, de tentoonstelling 'Europa met een tulband' georganiseerd. Die activiteit is het begin geworden van een meer gestructureerd contact. Naar aanleiding van die tentoonstelling namen enkele parochianen en gemeenteleden het initiatief tot het oprichten van een oecumenische werkgroep 'Kerk en Islam'. Een dergelijke tentoonstelling over Marokkaanse en Turkse cultuur was er ook in Hoorn. In het Noordhollandse Heerhugowaard zocht de Turks-islamitische vereni-

ging contact met de gereformeerde gemeenschap. Tijdens een van de gesprekken vroegen de moslims of zij iets mochten vertellen over de islam. Dit verzoek werd neergelegd bij de werkgroep 'Vorming' van de plaatselijke Raad van Kerken. Deze werkgroep organiseerde daarop zes bijeenkomsten waarin moslims en christenen elkaar iets kwamen vertellen over hun eigen godsdienst en cultuur. Hier en daar in woonwijken organiseert men een culturele dag, avond of middag. In een gevarieerd programma laten mensen elkaar iets zien van hun verschillende achtergronden, gebruiken en gewoonten. Zo kwam eens een Turkse wijkbewoner moppen vertellen rond het thema 'Turkse humor'. Een Nederlandse volksdansgroep voerde een oud-Hollandse klompdans uit, waarbij ook moslims werden uitgenodigd mee te dansen. Er trad een Marokkaanse jongerenband op. Er waren Nederlandse volksspelen zoals ringsteken, zaklopen, spijkerpoepen, enz. Al doende raakten de buurtbewoners in gesprek. Regelmatig gaat het gesprek verder zoals die keer na afloop van een gezamenlijke viering. Op weg naar huis spraken enkele deelnemers nog even door met elkaar. Een moslim zei: 'Ik denk niet dat Allah het mij kwalijk zou nemen als ik samen met jou bid!'

Herkenning

Ontmoetingen met moslims aan de basis voltrekken zich vaak spontaan en ongeorganiseerd. Het toevallige praatje over de heg of tijdens het boodschappen doen betekent soms veel meer dan een georganiseerde ontmoeting. Het oprichten van een contactgroep waarin moslims en christenen regelmatig samenkomen is niettemin een goed middel om ontmoet-

tingen te stimuleren en ze veelvuldiger te laten plaatsvinden. Bij toerbeurt kunnen moslims en christenen gastheer/vrouw zijn. Meestal dragen de deelnemers zelf onderwerpen ter bespreking aan. Zulke contactgroepen kom je onder meer tegen in Soest, Tilburg, Den Haag en Bergen op Zoom. Het voordeel van die plaatselijke groepen is dat de meeste deelnemers, zowel moslims als christenen, min of meer eenzelfde situatie delen. Zoiets geeft herkenning en bevordert de aanspreekbaarheid en het direct contact. Men komt op gezette tijden bij elkaar om te spreken over elkaars godsdienst, cultuur en leefwereld. Samen buigt men zich over problemen die moslims en christenen tegenkomen bij het beleven van de godsdienst in de Nederlandse samenleving. Soms kan concrete hulp geboden worden. Zo bemiddelde de Zwolse werkgroep 'Relatie moslims-christenen' eens tussen de Surinaamse moslims en de gemeente inzake de bouw van een moskee. De werkgroep heeft samen met de ziekenhuizen en de Turkse moskeevereniging een bezoeksregeling kunnen organiseren voor imams. Ook werd er voorlichting gegeven in de pers over vastende moslims in de maand Ramadan. Dat is goed gevallen.

Het is raadzaam van te voren een aantal spelregels op te stellen voor ontmoetingen en gesprekken. Men kan ook samen tijdens ontmoetingen zoeken naar spelregels. In het Amsterdamse Gaasperdam vinden al een tijdje ontmoetingen plaats tussen christenen en andersgelovigen. Al doende kwam men daar tot een aantal spelregels: we ontmoeten elkaar op basis van gelijkheid; we zijn niet uit op bekering; we zijn bereid naar elkaar te luisteren; ieder spreekt voor zich persoonlijk; we herinneren elkaar aan de beste aspecten uit de

religieuze tradities; enz. Door met elkaar spelregels op te stellen is er geen centrale 'scheidrechter' nodig. Tijdens het gesprek kan men elkaar aan de regels herinneren.

Vertrekpunt

Pax Christi Nederland en het IKV hadden in 1996 'verzoening' tot het thema van de landelijke 'Vredesweek' gemaakt. Ook de 'Franciscaanse Samenwerking' ging met het thema aan de gang. In meerdere gemeenten en parochies worden in de aanloop naar Graz plaatselijke voorlichtingsavonden georganiseerd rond 'verzoening'. Daar wordt benadrukt dat de dialoog tussen de godsdiensten juist ook op plaatselijk vlak van belang is en kan bijdragen tot verzoening. De geloofsgemeenschap kan een werktuig van verzoening worden, niet zozeer vanuit een beleefd schuldgevoel, maar vanuit inspiratie en een verlangen naar gedeeld geloven. Hoe zit het dan met het onrecht wat we elkaar in het verleden hebben aangedaan en nog steeds aandoen? Het gaat om vergeven; dat betekent niet dat we moeten vergeten. Bij het verwijzen naar alles wat er tussen godsdiensten is misgegaan is het essentieel dat de kerk om te beginnen de eigen fouten erkent en benoemt. In de geschiedenis heeft de kerk zich te vaak laten meeslepen door het imperialisme en door de arrogantie van het eigen gelijk. Pas daarna kunnen we ook de anderen met recht oproepen afstand te nemen van hun polemieken en hun gewelddadigheden, vroeger en nu.

Hoe kunnen we in gemeenten en parochies 'verzoening' presenteren als een 'werkwoord' waarmee men aan de basis aan de slag kan? Welk vertrekpunt nemen we? We kunnen ervan uitgaan dat we iets

goeds te maken hebben. Verzoening vult zich dan in vanuit het negatieve. Zeker, vandaag de dag hebben we af te rekenen met oude en actuele vijandbeelden. We hebben te maken met ervaringen van leed, pijn en onrecht door mensen beleefd en door mensen aan mensen aangedaan. Bij verzoening denken we aan slachtoffers en daders. Veel mensen in parochies en gemeenten zullen daar, binnen het kader van ontmoetingen tussen moslims en christenen, echter geen raad mee weten. Zij denken niet in categorieën van slachtoffers en daders. Men leeft al decennia lang in de buurt van moslims zonder dat men elkaar ooit iets in de weg heeft gelegd. Anderen zullen tegenwerpen dat ze reeds goede relaties met hun moslimse buurtbewoners hebben. Wat valt er dan nog te verzoenen? We kunnen verzoening echter ook verstaan als (ver'zoenen'): iets nog beter maken (vgl. dik/verdikken). Daarnaast kan er een neutraal uitgangspunt zijn: we verzoenen ons met elkaar omdat we samen verder willen; we gemeenschappelijke doelen hebben; ons daartoe geroepen voelen. Verzoening is een wederzijds gebeuren: de betrokkenen zijn zowel degenen waarvan het initiatief uitgaat als degenen die ontvankelijk zijn.

Pelgrims

Aan 'verzoening' moet voortdurend gewerkt worden. Christenen en moslims zullen daarbij, ondanks belangrijke verschillen, de pluriformiteit van onze wereld moeten accepteren en die ook binnen de theologie bespreekbaar maken. Als we mensen in parochies en gemeenten oproepen om 'verzoening' gestalte te geven zullen we ze ook moeten toerusten in denken en doen. De activiteiten van de Sectie Interreligieuze Ontmoeting (SIO)

van de Raad van Kerken in Nederland zijn de laatste jaren dan ook gericht op het stimuleren van discussies ten aanzien van nieuwe theologische inzichten over de ontmoeting tussen christenen en andersgelovigen binnen de kerken. Daarnaast richt de Sectie zich op de bevordering van een goede communicatie tussen christenen en andersgelovigen in gemeenten en parochies. Vanuit mijn werk voor de relatieopbouw met moslims merk ik dat er behoefte is aan duidelijkheid. Ook al is voor christenen Jezus Christus de enige ware weg dan nog mogen ze niet aan de waarden en betekenis van andere godsdiensten voorbijgaan. We moeten bereid zijn te leren van anderen, die net als wij niet volmaakt zijn en geen volledig zicht op de waarheid hebben. Het beeld van de pelgrim spreekt daarbij vaak goed en helder aan. We zijn allen pelgrims die naar wegen zoeken. In de huidige moderne wereld zijn alle wereldbeschouwingen geroepen in de ontmoeting met elkaar gemeenschappelijk verantwoordelijkheid te dragen voor het welzijn van alle mensen in de hele wereld. Juist daarom moet een theologie van de godsdiensten een pelgrimstheologie zijn.

In het kader van Graz moeten we plaatselijke geloofsgemeenschappen, de evangelicalen en orthodoxen inclusief, laten weten dat godsdiensten partners van elkaar (kunnen) zijn in plaats van tegenstanders of concurrenten. In de dialoog moeten de deelnemers hun eigen religieuze en menselijke motivaties en die van anderen helder krijgen en uitwisselen. Het gaat om een nieuwe synthese van religieuze delevaringen en rijkdommen die mensen ontvangen hebben: de erkenning dat stralen van de waarheid oplichten in wat gemeenschappelijk en verschillend is. De

verschillen moet men niet zonder meer als tegenstellingen zien maar eerder als andere gezichtspunten. Het nieuwe wat dan geboren wordt verrijkt de deelnemers zonder dat ze hun eigen identiteit verliezen. We nodigen andersgelovigen dan niet meer uit om als gast aan een kant en klaar gedekte tafel aan te schuiven, maar om samen met ons de tafel opnieuw te dekken.

Internationaal, nationaal, lokaal

Locale verzoeningsarbeid aan de basis kan steun ondervinden van verzoeningsprocessen op macroniveau. Bepaalde thema's die de plaatselijke dialoog bemoeilijken, omdat men er niet mee verder kan, kunnen naar andere niveau's verwezen worden. Zo hoort bijvoorbeeld een gesprek over de mogelijkheid van het openen van christelijke scholen in bepaalde islamitische landen niet uitdrukkelijk thuis aan de basis. Er gaan de laatste jaren krachtige impulsen uit tot dialoog en ontmoetingen met moslims vanuit de Wereldraad van Kerken en de Conferentie van Europese Kerken. Ze hebben er speciale organen voor in het leven geroepen. Mede door deze organen worden er internationale besprekingen gehouden waaraan ook moslims deelnemen. Moslims nodigen op hun beurt christenen uit voor hun conferenties. De dialoog met moslims in West-Europa staat regelmatig bovenaan op de agenda sinds er grote migratiebewegingen vanuit de moslimlanden plaatsvinden en er nauwe relaties met hen ontstaan. Juist nu moeten moslims en christenen solidair zijn. Wil er echter op een dergelijk niveau van wederzijdse solidariteit sprake zijn dan moeten we daar ook werken aan wederkerigheid in de betrekkingen, met name op het gebied van de godsdienstvrij-

heid.

Het succes van de verzoeningsarbeid op plaatselijk niveau kan mede bepaald worden door wat op nationaal niveau gebeurt. De werkgroep islam van de Raad van Kerken in Nederland besteedt momenteel veel aandacht aan het leggen van en het uitbouwen van contacten met landelijke overkoepelende moslimorganisaties. Onlangs zijn er kennismakingsgesprekken geweest met vertegenwoordigers van de Nederlandse Moslim Raad (NMR) en de Islamitische Raad Nederland (IRN), de twee landelijke organisaties. Ook vond er een overleg plaats met de Nederlandse Moslim Omroep (NMO) en verschillende andere koepelorganisaties: de Vereniging Imams Nederland (VIN), het Komitee Marokkaanse Arbeiders in Nederland (KMAN) en de Alevitische gemeenschap in Nederland. Daarnaast is er een goed contact met de stichting voor Nederlandse Moslimvrouwen 'Al Nisa' en de Turkse Islamitische Stichting Nederland (ISN). In 1995 en 1996 werden er door de Werkgroep Islam en de ISN gezamenlijke landelijke ontmoetingsdagen georganiseerd voor imams en pastores. De belangstelling voor deze ontmoetingsdagen was groot. Er moest zelfs een deelnemersstop ingevoerd worden. 'De tijd is rijp voor ontmoetingen' concludeerde de pers. Ook voor 1997 staat zo'n gezamenlijke landelijke ontmoetingsdag op het programma. Samen met de ISN dacht de werkgroep islam voor de ontmoetingsdag in 1997 een speciale werkvorm uit: een imam, een moskeebestuurder, een pastor en een kerklid uit een bepaalde plaats gaan rond de tafel zitten om de mogelijkheden van gezamenlijke plaatselijke activiteiten te bespreken. In Drenthe, Noordoost-Brabant, Zeeland en Noord-Holland pikten

regionale oecumenische werkgroepen het idee van ontmoetingen tussen imams en pastores op zodat de landelijke ontmoetingsdagen een regionaal of plaatselijk vervolg krijgen.

Gezamenlijke aanpak

De moslimorganisaties die tot nu toe werden bezocht waren verheugd met het bezoek van de werkgroep islam. De werkgroep wil in principe met meerdere moslimgroeperingen in Nederland in gesprek zijn. Moslimorganisaties kunnen in de werkgroep een partner vinden om negatieve beeldvorming te lijf te gaan. Er wordt gestreefd naar een gezamenlijke aanpak en strategie. In de media verschijnen nogal eens publicaties die moslims ongunstig plaatsten in een negatief daglicht plaatsen. De werkgroep neemt zich dan ook voor om alert te zijn op dergelijke publicaties en daar op te reageren waar nodig en mogelijk. Ook op het terrein van voorlichting over moslims in Nederland werkt de werkgroep regelmatig samen met zowel individuele moslims als moslimorganisaties. Regelmatig zijn leden van de werkgroep, zowel moslim als christen, als sprekers uitgenodigd bij studiedagen die georganiseerd worden vanuit moslimorganisaties en vanuit de kerken. De Alevitische gemeenschap riep enige tijd geleden de hulp van de werkgroep in om zich te kunnen presenteren in Nederland. De werkgroep vond de redactie van 'Begrip' bereid een themanummer aan de Alevieten te wijden.

De werkgroep ontwikkelt materiaal wat plaatselijk tijdens de verzoeningsarbeid te gebruiken is. Begin vorig jaar kwam een eerste serie uit van zeven informatieve folders over islam en christendom. De folderreeks onder de titel 'Christenen en

moslims: wat geloven zij?' geeft in het kort en in gangbaar Nederlands achtergrondinformatie over christendom en islam. Deze opzet maakt de folders uitstekend geschikt voor gebruik bij gespreksavonden, catechisatie of in de klas.

Een jaarlijkse terugkerende activiteit van de Werkgroep Islam is de uitgave van een felicitatie-groet ter gelegenheid van het einde van de islamitische vastenmaand 'Ramadan'. Deze groet wordt vooral besteld door parochies en gemeenten. Vergezeld van persoonlijke gelukwensen, een bloemetje of een ander kadootje bezorgen plaatselijke kerkelijke werkgroepen deze groet bij moslims of moskeeën in hun omgeving. Deze felicitatiegroet blijkt een goede binnenkomer dan wel om contacten te bestendigen of te vernieuwen.

Festival

Op 19 april a.s. wordt er in Utrecht een festival rond verzoening gehouden. Naast debatten en culturele activiteiten zullen er workshops plaatsvinden waarin de verschillende deelthema's van de Assemblée verder uitgediept worden. In de workshop over de dialoog met religies en culturen zal gesproken worden over het begrip integratie naar aanleiding van Matteüs 25:35.

Vaak vragen wij van de vreemdeling dat hij/zij zich zo integreert dat wij ons niet hoeven aan te passen. Jezus vraagt echter dat wij de vreemdeling integreren in ons bestaan. We zullen dus van beide kanten een stap naar elkaar toe moeten doen. Op 28 mei aanstaande zal in de Bergkerk te Amersfoort een bijeenkomst plaatsvinden waarin de concrete handelingsperspectieven worden uitgewerkt. Tevens zal bezien worden hoe deze handelingsperspectieven het best gepresenteerd kunnen worden in Graz.

MEER DAN WEDERKERIGHEID: OP WEG NAAR VERZOENING

Samenleven met moslims in gerechtigheid, vrede en liefde

Overwegingen voor Christenen met het oog op de Tweede Europese Oecumenische Assemblee, Graz 1997. Een document van de Islam-in-Europa-Commissie van de Conferentie van Europese Kerken en de Raad van Rooms-Katholieke Bisschoppenconferenties Genève, 22 februari 1997

1. *Wat, als men wederkerigheid tot uitgangspunt neemt?*

Het ontbreekt niet aan goede adviezen over de manier waarop christenen en moslims zich zouden moeten gedragen wanneer ze met elkaar te maken krijgen in persoonlijke en particuliere ontmoetingen. Er zijn vele gelegenheden voor wederzijds gesprek en vriendschap tussen christenen en moslims als ze elkaar tegen komen als burens, collegas, vrienden en medeburgers. Zo zijn vele goede relaties tussen hen ontstaan. Wanneer we proberen te beschrijven hoe publieke relaties tussen gemeenschappen van christenen en moslim zouden moeten functioneren komen we met meer problemen in aanraking.

De *Islam in Europa Commissie* zette in bij de notie wederkerigheid toen ze begon met het vergelijken van publieke activiteiten en politieke constellaties van moslims en christelijke samenlevingen. We realiseerden ons dat we een moeilijke en gevoelige zaak oppakten toen we probeerden principes te formuleren voor relaties in het openbare leven tussen twee zeer verschillende tradities. We onderkenden het gevaar dat het resultaat van zulke discussies echter slechts uit negatieve conclusies zou bestaan. Wederzijdse relaties lijden daar dan onder. Door het woord wederkerigheid te gebruiken hoopten we een relatie tot stand te brengen die gebaseerd

is op wederzijds respect en wederkerige assistentie. We bedoelden zeker niet dat hardvochtige behandeling of onrecht van de kant van de ene geloofsgemeenschap gericht tegen leden van de andere beantwoord zou moeten worden door een even hardvochtige en onrechtvaardige tegenactie. Het is wel duidelijk dat er problemen zijn met het woord wederkerigheid.

[Het document *Wederkerigheid tussen Christen en Moslim* is in Nederlandse vertaling opgenomen in BEGRIP no 124, mei 1995:22-28]

Het was ons ook meteen duidelijk dat er grote ongelijkheid, zelfs kan men spreken van asymmetrie, bestaat tussen christelijke en moslim partners in deze publieke verhoudingen. Indien wederkerigheid geëffectueerd moet worden, wie zijn zij dan in werkelijkheid wel die we aansporen om zich volgens de regels van wederkerigheid (in de positieve betekenis van het woord) te gedragen? Mensen hebben het steeds maar over "Islam en het Westen", in plaats van over "Islam en Christendom" of "Moslims en Christenen". Het Westen is niet samengesteld uit christelijke samenlevingen in dezelfde betekenis van het woord als de wereld van de Islam bestaat uit Moslim-samenlevingen. Christelijke houdingen tegenover godsdienst en staat verschillen natuurlijk van die van de Islam. De zaak wordt nog gecompliceerder door het openlijk beleden seculiere karak-

ter en de religieuze neutraliteit van vele Westerse staten en hun in religieus opzicht pluriforme bevolkingen.

Zelfs moslimse samenlevingen zijn niet op ondubbelzinnige wijze moslim. Sommige van die samenlevingen zijn religieus gezien pluriform. Ze worden stuk voor stuk gecriticeerd door radicale medeburgers omdat ze volgens hen in de publieke sfeer niet voldoende islamitisch zijn, bij voorbeeld in hun wetten en juridische systemen. Inderdaad een van de klachten van moslims tegen de kerken is dat kerken zich aanhoudend verzetten tegen moslimse pogingen om hun moslim samenlevingen meer islamitisch te maken, met name door de aanvaarding van de *sjaria*, de islamitische wet.

Er is sprake van asymmetrie die teruggaat naar de oorsprong van beide geloven. Jezus weigerde politieke macht en werd in Jeruzalem ter dood gebracht door het Romeinse politieke gezag. Mohammed emigreerde uit Mekka en vestigde zijn eigen staat in Medina. Verder is er de last van de geschiedenis, veroveringen, kruistochten, kolonialisme en economische en culturele dominantie.

De problemen met de term wederkerigheid zitten echter dieper. Mensen praktiseren wederkerigheid in het politieke en economische leven. Wederkerigheid is een term waarbij men denkt aan onderhandelen, aan 'voor wat hoort wat' en krijgt daardoor al gauw een negatieve klank. We geven het commentaar (op de vorige verklaring) van een moslim schrijver:

"Kan wederkerigheid een gezonde basis vormen voor samenleven, waarbij het toch wezenlijk om een morele, geestelijke en sociale onderneming gaat? Is het begrip wederkerigheid verenigbaar met onze geloven? Ik denk van niet. Tegelijkertijd

schijnt wederkerigheid een povere, zeer dubbelzinnige, fragiele en moreel onbevredigende basis te zijn voor goede relaties op de lange termijn". (Khurram Murad in *Encounters, Journal of Inter-Cultural Perspectives*, vol2:2, September 1996, p.199)

Dezelfde auteur suggereert dat christenen, als daartoe de noodzaak bestaat, hun beklag moeten doen, niet omdat moslims tekort schieten tegenover christenen in wederkerigheid, maar omdat moslims tekort schieten tegenover christenen gemeten aan hun eigen geloof en hun eigen boek. Deze suggestie houdt in, dat christenen er zich op zouden willen verheugen als moslims met hen zouden handelen volgens Koranische maatstaven. Maar alles hangt er van af, ook in het omgekeerde geval, hoe de Schrift in een bepaalde situatie wordt uitgelegd. Aan hen die beweren te leven volgens een bepaald boek moet ook het recht worden toegestaan te zeggen wat dat boek uiteindelijk wil zeggen. Als dat het geval is, moet er ook een bepaalde basis of principe zijn voor het uitleggen van beide schrifturen, als beide geloofstradities positieve manieren van en wegen tot samenleven willen vinden.

2. Op weg naar verzoening

De apostel Paulus schrijft: "Hij heeft ons door Christus met zich verzoend en ons (apostelen) de dienst van die verzoening toevertrouwd. Ja, God was het die in Christus de wereld met zich verzoende... Wij zijn dus gezanten van Christus" 2 Kor. 5:18-20.

Het is onze opdracht te ontdekken wat deze woorden betekenen in het openbare leven van Europese christenen wanneer ze

moslims ontmoeten en in aanraking komen met de wereld van de islam.

Binnen de Europese kerken zijn ernstige pogingen gedaan om moslim migranten bij te staan bij het zich vestigen in Europa. Dit gebeurde in een geest van dialoog en vriendschap. Toch zijn er velen in Europa die de islam blijven zien als achtergebleven en als intellectueel en moreel onderontwikkeld. Een eerste en op lange termijn gerichte taak in het proces van verzoening van christenen en moslims moet de vorming van christelijke leiders en belijders zijn. Maar heel weinig kerkmensen zijn er op bedacht hoe rijk de Koran, het moslim denken en de islamitische cultuur zijn aan spiritualiteit, filosofie en kunst. Weinigen erkennen de historische schuld van Europa aan moslim samenlevingen voor het ontwikkelen van filosofie en geschiedenis, kunst en architectuur, sterrenkunde en medicijnen. Aan beide kanten bestaat een ernstig probleem als het gaat om kennis en begrip, wat tot uiting komt in de onderwijssystemen en de media. Pas als men dit begint te onderkennen zal de gewoonte in bepaalde sectoren van de westerse media om de islam te demoniseren, plaats maken voor een eerlijkere en accuratere verslaggeving. Wij zelf als leden van de *Islam in Europa Commissie* en velen van onze collegas zijn (allang) en permanent betrokken bij dit soort informatie en vormingswerk.

Accurate informatie is absoluut onontbeerlijk. We moeten er in het bijzonder op toezien dat onze kerken zelf hun leden voorzien van zo'n verstaan van de islam dat dit kan bijdragen tot verzoening en niet tot gedachteloze vijandschap. We dringen er op aan dat priesters en predikanten zo'n training in de islam ontvangen

als wordt aanbevolen in onze publikatie van 1991: *De aanwezigheid van moslims in Europa en de theologische opleiding van pastorale werkers*. [Nederlandse vertaling Leusden 1992].

De islam verstaan komt echter niet in de plaats van het zich daadwerkelijk inlaten met moslims en met de zaken die hun aanwezigheid in Europa aan de orde stellen. Om er enkele te noemen: wettelijke erkenning van moslims als gemeenschap, wettelijke bescherming tegen discriminatie op grond van religie bij tewerkstelling, onderwijs, huisvesting enz., gelijke burgerrechten met inbegrip van het recht om een openbaar ambt te bekleden, eerlijke toegang tot het uitzenden van religieuze programmas op radio en televisie, subsidiering voor moslim scholen, als ook andere gemeenschappen hier aanspraak op kunnen maken. Er zijn nog vele andere zaken waarop verschillende staten telkens weer anders zullen reageren vanwege hun eigen geschiedenis en hun behandeling van godsdienstige zaken in het algemeen. Er zijn maar weinig godsdienstige zaken die zoveel politiek en sociaal gewicht in de schaal leggen als de verhouding tussen christendom en islam en de gemeenschappen die proberen bij het licht van die religies te leven.

Gezien zijn lange en tragische geschiedenis van betrokkenheid bij de moslim wereld, staat Europa zowel voor de dwingende noodzaak als de aan te grijpen gelegenheid om zich in te zetten voor verzoening. Het is noodzakelijk voor de Europese kerken dat ze met vastberadenheid samen met moslims strijden tegen zulke euvels als de weigering van toeken-

ning van godsdienstvrijheid, het verlies van menselijke waardigheid, het uiteenvallen van gezinnen en de vervuiling van de aarde. Als we op deze wijze kunnen samenwerken zullen we ontdekken wat verzoening inhoudt en wellicht veel menselijke tragedie kunnen afwenden.

[Vertaling Jan Slomp. Bovenstaande tekst werd vastgesteld op 22 februari in Genève en is bedoeld als basistekst voor een hearing in Graz onder leiding van Islamreferent Heinz Klautke uit Hannover met medewerking van de Engelsman Canon Dr. Christopher Lamb, Dr. Penelope Johnstone (GB,) Rev. Annastina Joensson (Zweden), Marin Varbanov (Bulgarije) en Dr. Jan Slomp als coördinator.]

*Bij een bijeenkomst van de Islam-in-Europa-Commissie van de Europese Kerken
Achterste rij, 6e van links: Dr. Jan Slomp*

DIALOOG MET HET OOG OP VREDE

Dr. Jan Slomp

In deze bijdrage wil ik een en ander vertellen over mijn eigen niet tot Europa beperkte ervaringen met het onderwerp "dialoog voor vrede", vooral met het oog op de assemblee in Graz. Wat Europa betreft verwijs ik eerst naar de voorbereidingen voor Graz door de *Islam in Europa Commissie* van de Conferentie van Europese Kerken en de Raad van R.K. Bisschoppenconferenties in Europa. Deze commissie werkt mee aan twee grote fora en verzorgt verder twee hearings. De details staan in het programma. De eerste hearing gaat over *Huwelijken tussen Moslims en Christenen* naar aanleiding van een brochure over dit onderwerp die in het Frans, Duits en Engels in Graz aanwezig zal zijn. Aan dat programma zal vanuit Nederland Drs. G.M. Speelman meewerken. Het zal de Nederlandse lezer dan ook niet verwonderen wanneer hij/zij gedachten tegen komt uit *Ik ben Christen, mijn partner is Moslim*.

Tijdens een tweede hearing wordt de tekst *Beyond reciprocity, towards reconciliation* (zie hiervoor, blz. 82-85) tot uitgangspunt gekozen. De basis tekst werd geschreven door Dr C. Lamb. Een eerdere versie, die ook in het Arabisch was vertaald, werd besproken tijdens een ontmoeting met Arabische moslims en christenen bijeen gebracht door de Raad van Kerken in het Midden Oosten op 12 oktober 1996 op Cyprus. Het was met name ook de kritiek van moslimzijde die tot een grondige herziening leidde.

Natuurlijk komt in Graz ook het vredesproces in ex-Joegoslavië aan de orde.

Voorzover dit met moslims te maken heeft is de *Islam in Europe Committee* er bij betrokken. Een van de leden van de commissie Dr. Franjo Topic, een pater Franciscan, komt uit Sarajevo. Hij zorgde er wel voor dat dit onderwerp op de agenda bleef staan! Een van onze leden Canon Dr. Christopher Lamb, de islamdeskundige van de Britse kerken, was lid van een Britse vredesdelegatie naar Sarajevo.

Dr. John Taylor, als islamoloog vroeger in dienst van de Wereldraad, werd binnen de KEK en de CCEE speciaal belast met vredesactiviteiten en vredesmissies (zie BEGRIP: Moslims in Bosnie, jg. 19 (1993) no. 113). Hij organiseerde voor de KEK een conferentie over *Ecumenical Dialogue on Reconciliation* die van 19-22 februari 1996 in de theologische faculteit van de Servisch Orthodoxe Kerk in Belgrado plaats vond. Het verslagboek (88 blz.) bevat uitstekende analyses en aanbevelingen. Het kan bij Raad van Kerken in Nederland worden aangevraagd (Wilhelminalaan 5, 3818 HN Amersfoort) worden aangevraagd. Vanuit Nederland nam Dr. Ruud Huysmans als voorzitter van de Nederlandse Raad van Kerken deel. Hij sprak over verzoening in de R.K. theologie. Ik vind dit boekje dieper graven dan de brochure die alle deelnemers ter voorbereiding van Graz ontvangen.

Hoe dialoog echt kan bijdragen tot wederzijdse erkenning en toenadering bleek tijdens de vergadering van de *Islam in Europa Commissie* in Bulgarije. Tijdens een eerder bezoek aan dit land in april

1985 ervoer ik hoe het communistisch bewind nog volop bezig was met culturele genocide van de merendeels Turkssprekende moslim minderheid. De kerken protesteerden niet omdat ze zelf kwetsbaar waren en vooral omdat ze vroeger, zo werd me meegedeeld door een staf lid van het patriarchaat, zoveel geleden hadden onder de Ottomanen. Tijdens de eerste dag van ons verblijf op 21 maart 1996 vond een ontmoeting plaats in de orthodoxe theologische faculteit in Sofia waarvoor de hele staf van de Islamitisch academie ook was uitgenodigd. Het kwam tot een zeer open gedachtenwisseling. Onze gastheren verklaarden dat het nog nooit eerder was voorgekomen dat moslim en christen theologen in Bulgarije elkaar ontmoeten. Deze ontmoeting zal zeker een vervolg hebben.

*World Conference on Religion and Peace:
Johannesburg 1990*

Veel christenen denken dat het initiatief voor dialoog en het aandringen op vrede tijdens zulke dialogen vooral van christelijke kant komt. De islam heeft immers bij velen de naam een oorlogszuchtige godsdienst te zijn. Zijn zij het niet die via de *djihaad* dat vaak verkeerd vertaald wordt met 'heilige oorlog' aan anderen hun wil willen opleggen? Wat de islam betreft is dit een oud misverstand. *Djihaad* betekent immers je inspannen op de weg van God in de eerste plaats door vreedzame middelen. De zaak wordt er niet eenvoudiger op wanneer extreme moslim groepen de *djihaad* inderdaad prediken en praktiseren op zo'n manier dat dit Westerse misverstand wordt versterkt. Dat conferenties en publikaties over vrede (*salaam*) binnen de islam in

het westen niet bekend waren komt in de eerste plaats omdat ze net als binnen het christendom vooral voor eigen publiek bestemd waren. Ik denk wat de islam betreft bij voorbeeld aan het *International Islamic Colloquium* dat van 29 december 1957 tot 8 januari 1958 in Lahore in Pakistan plaats vond. Sectie IX van dit colloquium was gewijd aan het onderwerp: "Een potentiële bijdrage van de Islam aan de wereldvrede" met zes bijdragen in het Engels en zes in het Arabisch. Tijdens de eerste golfoorlog zijn diverse vredesmissies naar Iran en Irak gereisd om de "broeders" tot vrede te manen. Ook hebben moslim delegaties en diplomaten hard geprobeerd de oorlog in Bosnië te doen beeindigen.

Het is de verdienste van de oprichters van de *World Conference on Religion and Peace* dat al deze geïsoleerde vredesbewegingen op een wereldwijd platform werden gebracht. We denken dan aan de Amerikaanse unitariër Homer Jack, de Indiase aartsbischop Fernandes en de Joodse geleerde Werblowsky. Hun eerste conferentie vond plaats van 16-21 oktober 1970 in Kyoto in Japan. Zelf had ik het voorrecht om in december 1990 de zesde conferentie van de Zuid Afrikaanse afdeling van de WCRP in Johannesburg mee te maken. Ik kreeg deze uitnodiging van Prof. Gerrie Lubbe, die zijn verzet tegen apartheid moest bekopen met het verlies van zijn baan als predikant in de Nederduits Gereformeerde Kerk. Hij wilde de specifieke Europese ervaring met dialoog graag inbrengen in zijn conferentie. Het onderwerp was: *Africa's Pro-democracy Movement: Indigenous, Islamic and Christian Tendencies*. De openingslezing werd gehouden door de bekende moslimgeleerde Ali Mazrui uit Kenya, die

aan de vooravond in een stampvolle stadshal de *Desmond Tutu Peace lecture* hield, in aanwezigheid van laatstgenoemde.

Het doel van de conferentie was: Voorwerk verrichten voor de nieuwe grondwet van het nieuwe Zuid-Afrika. Die grondwet mocht niet zoals de oude het christendom een bevoorrechte positie inruimen, maar moest zo zijn verwoord dat ook moslims, hindoes en anderen zich voluit medeburgers zouden kunnen voelen. Joden en Moslims hadden een zeer belangrijke inbreng in deze conferentie. De Joden leverden goede juristen en de moslims in de strijd tegen de apartheid ervaren activisten. Enkelen van hen hadden samen met Nelson Mandela op Robbeneiland gezeten. Dat deze conferentie zo goed verliep was mede te danken aan het feit dat vele deelnemers samen hadden gestreden tegen apartheid. Voorzover mij bekend werken moslims en christenen in Zuid-Afrika nog steeds nauw samen op alle niveaus voor de opbouw van hun land.

Wenen: Vrede voor de mensheid 1993

Voorafgaand aan de grote internationale conferentie over mensenrechten in Wenen in 1993 nodigde de minister van buitenlandse zaken van Oostenrijk Dr. Alois Mock vijftig moslims en evenzo veel christenen uit voor een studieconferentie over *Peace for Humanity*. De conferentie vond plaats van 30 maart tot 2 april in een voorname setting. De deelnemers waren afkomstig uit de hele wereld. Van moslim zijde onder meer Nurcholish Madjid uit Indonesië (BEGRIJ no. 115) Asghar Ali Engineer uit India (BEGRIJ no. 120), Mevrouw Nasira Iqbal uit Pakistan de schoondochter van de beroemde dichter

en denker Allama Iqbal, Dr. Mahmoud Zakzouk van de Al-Azhar in Egypte, Dr. Modjtahed Schabestari uit Teheran, Dr. Smail Balic uit Oostenrijk enz. Van christelijke zijde Dr. Heinrich Ott uit Bazel, de opvolger van Karl Barth, Dr. Claude Geffré uit Parijs, Aartsbischop Henri Teissier uit Algiers, Bisschop Michael Fitzgerald secretaris voor de Raad voor interreligieuze dialoog in het Vaticaan, de Koranvertaler Dr Adel Khoury uit Duitsland en metropoliet Georges Khodr uit Libanon enz., De organisatie was in handen van Dr. Andreas Bsteh, die reeds een tiental interreligieuze conferenties op hoog nivo organiseerde. De conferentie werd aan een uitvoerige persconferentie voorgesteld, zodat de uitkomst niet onopgemerkt bleef. Het verslagboek met een woordelijke weergave van alle discussies verscheen in het Duits en Engels: De ondertitel geeft precies aan wat er werd besproken. *Friede für die Menschheit: Grundlagen, Probleme und Zukunftsperspektiven aus islamischer und christlicher Sicht* (Moedling, St Gabriel Verlag, 1994, 331 blz.) en Andreas Bsteh (red.), *Peace for Mankind Principles, Problems and Perspectives of the Future as Seen by Muslims and Christians*, Delhi, Vikas, 1996 301 blz.

Achteraf gezien is het bijzondere van deze conferentie dat dezelfde mensen voor een tweede internationale christelijk-islamitisch conferentie in Wenen zijn uitgenodigd die van 13 tot 16 mei 1997 zal worden gehouden. Het ging ergens over tijdens deze conferentie. De achtergrond werd gevormd door het conflict in het buurland. Er was een Kroatische en Bosnische moslim aanwezig. Wenen zat stampvol vluchtelingen. De deelnemers waren niet bang voor hun eigen mening

uit te komen en elkaar zeer kritische vragen te stellen. Het ging ook om een dialoog tussen mensen die bleven wat ze waren n.l. personen die een verantwoordelijke positie innamen en die er daarom moeite mee hadden waar en open te zijn naar elkaar toe. Sommigen spraken alsof de mensen thuis meeluisterden. Misschien dat het wederzijds vertrouwen de volgende keer zodanig versterkt is dat er vooral naar elkaar wordt geluisterd.

Evangelische Akademie Loccum 1995

Sedert de Britse en de Jordaanse koninklijke families in november 1984 in Windsor Castle een aantal prominente moslims en christenen (onder meer kardinaal Francis Arinze en Kenneth Cragg) bijeen brachten, heeft met name de Jordaanse kroonprins el-Hassan Ben Talal dit initiatief verder gestalte gegeven. In Jordanië werd de *Al Albait Foundation* opgericht, die aanvankelijk met de Grieks orthodoxe metropoliet van Zwitserland Damascenos een serie themaconferenties belegde. Daarbij werden wel protestanten en rooms-katholieken uitgenodigd. Later werd een tweede serie gestart met het Vaticaan. De laatste werd van 17-20 april 1996 in Rome gehouden en ging over: Godsdienst en het gebruik van de energiebronnen. (Zie Acts: *Religion and the use of the earth's resources*, Rome 1996, 189 blz). In 1995 zocht de Al Albait Foundation ofwel de Koninklijke academie voor het onderzoek van de islamitische beschaving, weer een partner binnen de protestantse traditie. Samen met de Evangelische Kerk in Duitsland werd een consultatie belegd over vredesvragen: theorie en praktijk: *Contribution of Islam and Christianity to Peace* (13-15 Nov.1995). Een

van de Duitse deelnemers kwam met een zeer ontwapenend verhaal over het falen van de vredesbeweging en vredesdenken in Duitsland tussen de twee wereldoorlogen en hoe die oude idealen later in de oecumenische beweging weer gestalte kregen. Van de dertig deelnemers was de helft christen en de helft moslim. De Jordaanse groep werd erg centraal geleid. Daardoor bleven de moslims erg in de idealen en theoretische beschouwingen steken. Je zou denken dat er in het middenoosten niets aan de hand was.

Hoe men vijanddenken ook binnen eigen kring kritisch kan aanpakken kregen we te horen van de Palestijnse Lutherse theologe Mevrouw Viola Rahib uit Bethlehem, die in Duitsland had gestudeerd en in de Duitse delegatie was opgenomen. Mw. Viola Rahib had een brugfunctie tussen Duitsers en Jordaniërs. De Duitse moslim diplomaat Dr. Murad Wilfried Hofmann daarentegen nam in zijn lezing jammer genoeg oude polemische argumenten op, waar met name de christenen zich aan ergerden. De conferentie verliep niet helemaal vlekkeloos, maar was wel spannend. De waardevolle teksten worden binnenkort gepubliceerd. Er wordt gesproken over een vervolg in Amman.

Multan, Pakistan 1997

In januari 1975 hield de Wereldraad van Kerken een conferentie in Hong Kong over: *Muslims and Christians and Society*. Maar onder deze onschuldige titel ging een poging schuil om moslims en christenen in de Philippijnen met elkaar in contact te brengen om te praten over vrede. Op lokaal nivo werden de contacten voortgezet. Intussen is in december 1996 een vredesakkoord tussen de Philippijnse

moslim (Moro) bevrijdingsbeweging en de regering in Manilla. Kerkelijke leiders hebben een belangrijke rol gespeeld op de achtergrond. Ik denk met name aan de Amerikaanse protestantse islamoloog wijlen Dr. Peter Gowing en de eveneens inmiddels overleden Philippijnse RK bisschop Bienvenido S. Tutud. Maar ook in andere landen in Azië zijn spanningen waarbij christenen en moslims betrokken zijn. Dit bleek tijdens de *Asian Journey* die van 20-30 januari 1997 in Multan plaats vond. Onderwerp was *Promoting Peace through interreligious dialogue*. De deelnemers kwamen uit de Filipijnen, Thailand, Maleisië, Indonesië, Australië en Pakistan. De mensen uit India kregen geen visum! Vanuit Europa waren o.a. op uitnodiging aanwezig als oud 'Islam' missionarissen Dr C. Troll (10 jaar in Delhi) en ondergetekende (13 jaar Pakistan). Tijdens de discussies bleek dat de christenen in genoemde landen contact met moslims hadden niet alleen voor het houden van dialogen over theologische onderwerpen (dat ook!) maar vooral voor samenwerking voor bestrijding van armoede en onrecht. Mensenrechtencommissies hebben altijd een gemengde samenstelling. In Pakistan komt men op voor de Ahmadi minderheid, die in feite door extreme moslims vervolgd wordt. Natuurlijk werden brandstichtingen op Java, waarbij een twintigtal kerken werden verwoest, geanalyseerd. Daarbij werd duidelijk dat christenen soms ook moslim reacties uitlokken door hun uitdagend gedrag. Maar dat is natuurlijk geen verontschuldiging van de brandstichters! Opgemerkt werd dat christenen vaak tot ergernis van arme moslims zonder noodzaak per auto naar de kerk gaan. Ook werd gezegd dat de meeste verwoeste

kerken tot kerkgenootschappen behoren die actief missionair bezig zijn onder moslims. Dat roept weerstanden op. Er waren maar twee Rooms-Katholieke kerken bij. Dit schreef men toe aan het feit dat deze kerk sedert het Tweede Vaticaans Concilie vooral de dialoog en de samenwerking met moslims zoekt. Dat laatste geldt ook van de grote protestantse kerken. Verder vermoedt men dat achter de onlusten moslim leiders zitten die de regering ook in het buitenland in verlegenheid willen brengen door met deze daden te bewijzen dat de beroemde pancasila staat gedoemd is te mislukken en beter door een islamitische staat kan worden vervangen.

Dat er in Multan geen afvaardiging uit India was had natuurlijk alles te maken met de nog steeds gespannen verhouding tussen India en Pakistan onder meer over de kwestie Kashmir en de Babri moskee. Sedert de onafhankelijkheid van beide landen in 1947 zijn er volgens een telling van het *Institute for Muslim Minority Affairs* in Djeddah ruim 20.000 min of meer ernstige conflicten tussen Hindoes en Moslims geweest in India. Tijdens een bezoek aan India in 1987 merkte ik dat daarom zelfs de in het buitenland als 'fundamentalistisch' bekend staande *Jama'at e Islami* (opgericht door Mawdu-di) in India vredescommissies had opgericht om conflicten te voorkomen. Toen extreme Hindoes in 1992 de de Babri Moskee in Ayodya verwoestten sloeg weer de vlam in de pan.

Dr. Andreas D'Souza, directeur van het Henry Martyn Institute of Islamic Studies in Hyderabad, India, vertelde tijdens een gastcollege in de Theologische Universiteit te Kampen op 27 november 1996 dat dialoog niet genoeg is om mensen bij

elkaar te brengen. Vanuit hun instituut is men met Moslims en Hindoes samen de slachtoffers gaan helpen. Dit samen helpen geeft een nieuwe diepte dimensie aan de gesprekken.

Van moslim zijde is met name ook de eerder genoemde Asghar Ali Engineer in woord en geschrift zeer actief betrokken bij dialogen voor de interne vrede in India.

Ik denk dat we in Europa met deze ervaringen uit andere werelddelen aan de slag kunnen. Tenslotte wie zoekt naar een gemeenschappelijke religieuze motivering voor het streven naar verzoening leze het verhaal van Jozef en zijn broeders in Genesis 45 en het slot van Soera 12 in de Koran. Jozef vergeeft de broeders pas als blijkt dat ze van gezindheid zijn veranderd. Jacob vraagt God om vergeving voor hen (Koran 12: 98).

begrip

Luybenstraat 17
5211 BR 's-HERTOGENBOSCH
Tel. 073-6145159 (tstnr.3)